

Tømmerby – Lild 1900-1970

Fortalt af Kresten Møller, Søndergade 36. Enkelte steder tilrettet nutidens sprogbrug.

Jeg har gennem flere år haft lyst til at fortælle lidt om forholdene, som de var her på min hjemegn omkring århundredeskiftet, og noget, som er før den tid, har jeg hørt fortælle af andre.

Vel ved jeg, at mine evner ikke slår til, og at der vil komme en hel del fejl hvad ordstilling og sætningsopbygning angår.

I vinter fandt jeg et brev i Landsbladet, hvor en ung pige havde skrevet til sin farmor, hun skrev således: Jeg ved, du for længe siden er begyndt at nedskrive dine erindringer. Skriv lidt hver dag farmor, skriv om småt og stort, som du gør til mig. Pyt med grammatikken, den er der nok, der senere kan tage sig af.

Jeg må nok også se bort fra grammatikken og så prøve at give en lille beskrivelse af forholdene, som jeg husker dem fra min barndom og op gennem årene.

Min Barndomsegn.

Når jeg lader tankerne gå tilbage til barndomstiden og prøver at opfriske de minder, jeg har om min barndomsegn fra tiden omkring århundredeskiftet, forekommer det mig, at der hviler et gråt og lidt trist skær over disse minder. Særligt i efterårs- og vintermånederne, nu så mange år efter, kommer jeg ind imellem til at spekulere lidt over, hvorfor minderne havde det triste skær. Jeg synes egentlig ikke, det var så unaturligt, hvad jeg i det følgende vil prøve at forklare.

Ved at se på egnen og naturen i dag vil ikke mange kunne forstå, at det er den samme som dengang. Af træer fandtes der så godt som ingen i flere kilometers omkreds, og fik man øje på nogle enkelte stykker ved et hushjørne, var de så forkrøblede og vindhærgede, at de næsten ikke kunne betegnes som træer.

Udsigten mod vest mødte kun gråbrun hede, vel ved jeg, der er mange, der taler og skriver om de smukke heder, når lyngen står i blomst. Lyngen i blomst er også dejlig at se på, men den tid er så kort, og for os, der det meste af året kun havde den førømtalte gråbrune lyng at se på, da tror jeg, der er flere, der betragter det for et trist syn.

Vendte vi blikket til den anden side hen over den dyrkede jord, mødte der os de medtagne marker, forblæste af forårs – eller efterårsstormene og sandflugt. Ja, selv bygningerne virkede grå og til tider lidt triste.

Havde vi i løbet af vinteren flere gange haft renfog (sådan som vi kalder snestormen), tit og ofte blandet med sand og jord, kunne der godt sætte sig et helt lag på husene, så de stod med et gråt og beskidt udseende til hen på sommeren, når de fik den årlige istandsættelse, blev rappet ud og kalket. Måske skyldtes det også murenes dårlige kvalitet, så kan der måske spørges, hvorfor det var således, og svarene vil vist blive mange. Ved at drage sammenligning mellem den tid og nu, kommer jeg i hvert fald til det resultat, at der er mangfoldige ting, der har været medvirkende, og noget af det er, hvad jeg vil prøve at fortælle lidt om.

Der er det mærkelige ved at beskæftige sig med gamle dage, at det bliver mere interessant som tiden går, og man kommer til at opleve, hvor uvidende man er med hensyn til vore forfædres tid og

levevis. Prøver vi så at indhente lidt af det forsømte, ved gennem bøger, der omhandler disse emner, at supplere dem med en del af det, der kan udledes af kommunens arkiver, synes jeg alligevel, at der kan fås et lille indtryk af forholdene igennem adskillige år.

Gennem bøgerne (for eksempel Sværkeslægten's historie) kan vi erfare noget om henfarne slægters levevis og derigennem danne os en mening om, hvor langsomt det har gået med tidernes skift. For mig ser det ud, som har der kunnet gå flere slægtled uden nævneværdig forandring, det gælder både byggemåden og driften af jorden.

Hvad bygningerne angår, var der vel nok sket fremskridt, men tænker vi på de allerdårligste fra den tid, jeg kan huske, var fremskridtene meget små. Jeg tror godt, vi kan betragte forandringen for at være så lille, at det kan betegnes som stilstand igennem lange tider.

Ligeledes angående arbejdet og dyrkningen af jorden. Først må vi erindre, at det hele skulle hvile i sig selv, kunstgødning og kraftfoder var ukendte varer. Derforuden ved vi, at i hvert fald igennem mange, mange år, var salg og udførsel af korn en stor del af det danske landbrugs indtægtskilde. Hvad det betød med hensyn til at udpine jorden for næringsstoffer, behøver vi vist ikke, at have ret meget forstand på landbrug for at forstå, og ligeledes hvilke følger det havde. En jord så udpint og udsultet for næringsstoffer, så vi må undres over, at der i det hele taget kunne avles korn derpå. Foruden det forannævnte, så tillige de dårlige redskaber (tænk på hvad der står på vore museer i dag), redskaber der hverken kunne pløje eller harve kun slæbe hen over de på kant stående furer så længe, at marken kun var sand og senegræs. En glimrende forberedelse for vestenvindens hærgen.

Efter nogle omgange med sandflugt kan vi nok let forstå hvor meget muldstof, der var tilbage. Der er det mærkelige ved jorden, at efter en ordentlig sandflugt, noget vi ikke så sjældent oplevede den gang, da ser det ud, som det kun er sand, både der hvor det er blæst fra, og der hvor det er blæst hen. Den del der skulle være mulddannende, kan betegnes med det gamle mundheld ”borte med blæsten”. Hvem mon tror på, at der var ret megen bakterievirksomhed i en sådan jord.

Med hensyn til mulddannelse da fryder det mig mange gange at drage sammenligning med jord, der for år tilbage så ud som det bare sand, og nu ved en bedre behandling og større tilførsel af gødning og til dels fritagelse for de evindelige sandstorme, har et helt andet udseende, ja kan endda se ud som helt pæn muldjord.

Vedrørende sandflugten er der igennem en del litteratur givet udtryk for den skadelige virkning, den havde her på egnen.

Pastor Ussing, der for en del år siden var præst i Fjerritslev, har skrevet en lille bog ”På strejftog gennem Hanherrederne”, han skriver således: Helt op til Kettrup kirke har sandflugten raset og således dør store dele af Hanherrederne endnu ondt for svundne tiders uforstand og vanrøgt af skovene hver gang forårsstormene raser og himmel og jord går i et i sandtåger, og sandknoget fejrer den dyre vårsæd i landevejsgrøften. Da kan mælkevognene køre fast i sanddriver og jordbrugeren ved ikke ret om hans jord er hjemme eller på gæsteri hos naboen”.

Jeg kan huske mange gange, hvor stormen har hærget markerne, efter at kornet var sået, så vi ikke vidste, om vi skulle så det hele om eller ej. Det var noget af det, der kunne tage humøret fra en landmand. Ja, noget af det, der hos mig har efterladt nogle kedelige minder om tiden der svandt, har i mange tilfælde tilknytning til storm og sandflugt. Derfor står det også for mig, som noget meget stort, hvad der er opnået igennem plantning i løbet af de senere år, noget der foruden at gøre sandflugtskaderne ret sjældne, tillige har været medvirkende til at forandre hele egnen, både skønheds og klimamæssigt, således er da mit syn på denne sag.

Ved omtale af plantningssagen skal først og fremmest nævnes de store statsplantager både i Lild sogn og Hjørdemål Klit, samt Hedeselskabets plantage i Langvad Bjerge.

Lild Klitplantage er påbegyndt i 1932 og er på 2.083, 5ha, og er for lang tid siden i god vækst trods dens nære beliggenhed ved Vesterhavet.

Langvad Bjerger Plantage blev påbegyndt i 1919, senere købte Hedeselskabet den nu afdøde apoteker Marchalls tidligere påbegyndte plantage, og det hele er nu på 217ha. Endvidere en del mindre plantager og derforuden de mange læbælter og haver. For mig er der ikke spor tvivl om, at alt dette i forening har været medvirkende til en klimaforandring i betydelig grad.

Jeg har ingen tal at dokumentere det med, men er sikker på at gennemsnitstemperaturen langs jorden er hævet igennem årene. Den gavn træerne gør ved at bryde de skarpe vinde, der i min barndom voldte stor skade på jord og bygninger, er i hvert fald blevet nedsat i en betydelig grad. Om årsagen er den, at træerne er med til at presse vinden op i højere luftlag, eller vi ikke har så meget blæst som tidligere, ved jeg ikke. Men blandt os, der har oplevet en forårsdag med en rigtig sviende blæst, der kunne trænge igennem alt, tror jeg, der er mange, der er taknemlig for det arbejde, der er foretaget på dette område. Lad så være at det hæmmer lidt for udsigten, og at der kan være ulemper i en regnfuld høst, jeg tror det andet vejer mere til.

Prøv engang at iagttage en flok kreaturer en sådan stormvejrsgang, når de ligger et godt stykke fra et læhegn og nyder tilværelsen, medens blæsten suser henover dem, og prøv så at forestille jer, hvordan de så ud, når de stod og krøb sammen af kulde og blæst. Jeg tror der bliver rigelig betaling for den smule jord læbælterne lægger beslag på i form af større afgrøder og flere kg tilvækst. Jeg ved godt, der er mange, der synes at klitplantagerne ser mørke og triste ud i forhold til bøgeskovene, og det må vi vel nok give dem ret i, men gå ud i dem, så er der også noget kønt at se på i nåletræsskovene.

Sammenligner vi dem så med hederne, da synes jeg, der bliver en meget stor forskel til træernes fordel, derforuden er træerne med til at forhindre den stærke udtørring af de i forvejen lette og tørre sandjorder.

Som en supplerende til det, jeg allerede har givet udtryk for med hensyn til blæstens skadevirkning, har jeg for nylig set en artikel i Hedeselskabets tidsskrift, der yderlig bekræfter det foranstående. Der skrives således: Man tør vel antage at de stofmængder, som af vinden er ført fra ager til skov er af størrelsesorden 1000 kg aske pr. ha i undersøgelsesåret, da det er det værdifuldeste dele af pløjelaget, som flyver bort, må man regne med, at de 1000 kg svarer til temmelig store næringsmængder. Forfatteren siger til slut, at der ikke er tvivl om, at de stofmængder, som flyver ind i en plantages vest side ændrer jordbunden for lang tid og dermed vækstvilkårene.

Foruden det, der allerede er nævnt, vil jeg tillige minde om havgusen, der efter en rigtig varm sommerdag ofte kunne komme drivende ind fra havet, når vi nærmede os aften. Nu er det yderst sjældent, at vi oplever dette, vist også noget vi kan takke træer og plantager for. Hvad det betyder med hensyn til planternes vækstbetingelser at blive fri for den isende tåge fuld af salt fra havet, er der vel ingen, der kan være i tvivl om.

Jeg var for et par år siden kommet til havet en dag, hvor der drev havgus ind over stranden og var vidne til badegæsternes panikagtige flugt fra stranden. Nej, lad os være taknemlige for træerne, jeg tror de på mange måder har gjort en umådelig gavn på disse egne, og i stilhed sende en tak til de gamle pionerer, der for et hundrede år siden begyndte på dette for vort land så betydningsfulde arbejde.

Som et tillæg til det foranstående kunne jeg godt have lyst til at føje en advarsel til, selv om jeg ved den er uden betydning. Blandt dem der er unge og ikke har oplevet vestenvindens ulemper i så høj grad, som vi andre, tror jeg der allerede nu, er sket en betydelig ændring af deres syn på træerne og den gavn de gør. Dertil kommer så, at træerne i sig selv i mange tilfælde er værdiløse som brændsel betragtet efter den ændring, der er sket i de senere år, med hensyn til opvarmning og deslige. En anden årsag er det tillige, at landmanden de fleste steder er uden medhjælp, eller i hvert fald har meget lidt hjælp. Det vil derfor let gå sådan, at læbælter og små skove vil blive forsømte, og dermed miste noget af det, der giver det smukke udseende i landskabet.

Jeg så for nogle dage siden en mindeplade i Thisted plantage, hvorpå der står, at plantagen er påbegyndt i 1821. Selv om det nu ikke er nødvendig med så lang tid til at gro op, før det kan gøre gavn, men i reglen tager det nok længere tid, end folk i almindelighed regner med, og det er på dette punkt, jeg gerne vil advare imod at bryde for stærkt ned. Med de redskaber, der er til rådighed i dag, kan et læbælte brydes ned på få timer, men det kan tage mange år at få det op igen. Når blæstens skadevirkning igennem mange år, blev så stor som tilfældet var, skyldes det fortidens uforstandige hugst af de store egeskove, der engang i fortiden har beklædt store dele af Jylland.

I Politikens bog om træer og buske for 1970 står der bl.a., at der skulle 2.000 (to tusinde) store egetræer til bygning af et enkelt lineskib, og til en fregat ca. 1.200. Til dette brug blev store strækninger af gamle egeskove i Danmark og det sydlige Norge helt ruinerede. Dette var vel nok begyndelsen til, at sandflugten kom til at hærge den jyske vestkyst. Dette foregik i 1500- til 1700-tallet. En kendt mand i Thy, Støvring Nielsen, har i Historisk Årbog for Thisted Amt i 1957, givet en interessant redegørelse for disse forhold. Han beretter om, hvorledes mange jordejere i 1600-1700 tallet, har fået en betydelig nedsættelse af hartkornspåligningen på deres ejendomme på grund af sandflugten. Dermed fulgte også en stor nedsættelse af skatterne, noget der udelukkende hvilede på jorden dengang.

Således indeholdt præsteindberetningerne fra 1625 meddelelse om, at kronens bønder i Hansted, Ræhr og Østerild af samme grund havde fået nedslag i deres skyld og landgilde. Således rasede sandflugten i mange, mange år og ødelagde store strækninger af jorden langs Vestkysten. I 1679 blev der nedsat en kommission, der kom til at bestå af Otto Skeel fra Birkelse, Mathias Foss til Hvidstedgård og Thøger Larsen til Rødslet.

Den 25. april 1680 mødtes de nævnte herrer i Thisted. Næste dag indledte de sammen med amtsskriver Jens Hansen deres turné, der begyndte i Agger og sluttede i Østerild den 4. maj. Nu er her kun nævnt nogle af de nærmeste liggende kommuner.

For Vigsø sogn blev hartkornet nedsat på 17 ejendomme fra 110 tønder til 37 tønder, i Hjardemål på 51 ejendomme fra 346 tønder til 121 tønder. Samme dag kom vi til Hunstrup sogn, udi dette sogn findes en by kaldet Klastrup, som har lidt skade på eng og fædrift. For 6 ejendomme nedsattes hartkornet fra 78 tønder til 47 tønder. Samme dag i Østerild by synedes 34 ejendomme, hvor hartkornet tilliggende nedsattes fra 245 tønder til 121 tønder.

Nu er de foran nævnte tal kun for Hillerslev – Hundborg herred, og der har selvfølgelig også været afholdt syn over forholdene her i Øster – og Vester Hanherred, hvorfra tallene jo sikkert må forefindes et eller andet sted. Skulle nogen senere få lyst til at komme nærmere ind på det omtalte, da er der mange og gode oplysninger at hente i Historisk Årbog for 1957, siderne 224 til 256.

Under beskedne og små forhold stred vore forfædre sig gennem tiderne.

I bogen Gennem de jyske udmarker af Fritfelt, er der givet en udmærket skildring af en del af dem, der for mange år siden er hædret med foreningen af jyske landboforeningers sølvmedalje for landboflid. Ifølge den anerkendelse de har modtaget, må vi vel nok regne med, at de har hørt til blandt de bedste. Nu er det ikke meningen at nævne navne, kun drage enkelte tal og resultater frem, der beviser hvor små midler, der var til rådighed.

En er indstillet i 1903 driftsregnskab for 1902, indtægter 1734 kr., udgifter 749 kr., overskud af ejendommen 985 kr., i ægteskabet var der 6 børn, der har gået i privat skole. En er indstillet i 1903 driftsregnskab for 1902, indtægt 2303 kr., udgift 815 kr. overskud af ejendom 1488 kr., 9 børn i ægteskabet. En er indstillet i 1912 (læg mærke til årstallet) af Han Herreders Landboforening, indtægt i 1911 2844 kr., udgift 1795 kr., overskud af ejendom 1049 kr. Således kunne der fortsættes, der er nævnt i alt 21 her fra Thisted Amt, og de giver alle udtryk for den samme

nøjsomhed og små beskedne forhold, men dette til trods, har der nok alligevel været fremgang at spore.

I Poul Hansens bog, "Landet der skabes om", gives en glimrende skildring af de gamle hedeboender, ganske vist var det mest nyopdyrkning af hede, noget der ikke er brugt ret meget her omkring, da heden de fleste steder er uegnet dertil, men derfor kan der godt drages en sammenligning. Han skriver således et sted: På en gård var det almindelig, at der strikkedes til skatterne. Der solgtes sædvanligvis fra en almindelig gård bindetøj for 80 rigsdaler om året, og dermed klaredes de faste udgifter. Det var sandsynligvis den mængde, der kunne fremstilles af ejendommens produktion af uld fra egen fåreflok.

I det følgende vil jeg forsøge at give en skildring af de ændrede produktionsforhold, der blev en følge af, at bønderne gik fra at være kornsælgende til at blive kornkøbende. Til støtte for denne ændring indenfor hele det danske landbrug, en ændring, der skulle komme til at blive retningsgivende for al landbrugseksport indtil den tid vi oplever nu, tillader jeg mig at gengive efterfølgende tabel.

	Danmarks årlige eksport.		
	1865-66	1872-73	1901-05
Korn i million tønder	3,6	3,5	- 10,01
Heste i 1000 stk.	4,5	7,4	24,05
Hornkvæg i 1000 stk.	41,5	49,2	73,4
Kød af kvæg i million kg.			13,4
Svin i 1000 stk.	32,4	127,0	0,1
Flæsk og svineprodukter i million kg.			89,0
Smør i million kg.	4,6	8,5	75,7

Minus korn i million tønder i 1901-05 betyder indførsel af ovenstående. Vi kan se, at eksporten har været stærkt stigende, godt nok tæller indførsel af korn i 1901-05, modsat udførsel en hel del. Men den, om end langsom tiltagende interesse for jordens behandling og brugen af kunstgødning, selv i små mængder, har også sin andel af de forbedrede forhold.

Meget skulle forandres og utallige grene føjes sammen til et hele, før der rigtig kom resultater, men i forhold til det, der blev opnået i godt et kvart århundrede, må vi nok erkende, at der har været arbejdet energisk og godt. Mange forsøgsvirksomheder blev oprettet. En del i slutningen af forrige århundrede og mange siden, nogle på initiativ af staten og andre under landbo – og husmandsforeningerne. Dertil de mange forsøg ude hos landmændene, ledet af foreningernes konsulenter, undersøgelse af jordens indhold af kalk, fosforsyre og kali m.m. Dertil en storstilet planteforædling, så der blev bedre betingelser for at udnytte den efterhånden tiltagende gødningsmængde til gavn for en øget produktion.

Men først og sidst en umådelig stor flok af dygtige landmænd ud over hele landet, der havde evne og vilje til i praksis at udnytte de mange forsøgsresultater. Nok derom da det er et forhold, de fleste er klar over i dag, men jeg synes, vi bedre kan forstå, hvorfor det hele var så småt og lidt indbringende, når vi ved at alt dette manglede, og at der skulle gå mange år, før det kom i den tilstand, hvori det befinder sig i dag. Lad os så bare indrømme, at det trods alt alligevel var de mænd, der trods de små kår, lagde spiren til fremskridtene. De fremskridt efterslægten forstod at udnytte.

Et andet forhold jeg har spekuleret lidt over, og som jeg gerne vil sige lidt om ud fra den opfattelse, jeg har fået af sagen, er den stærke trang til at komme i besiddelse af et stykke jord, der var til stede hos næsten alle mennesker for et lille hundrede år siden, og hvad jeg mener, var grunden dertil. Igennem kommunens arkiver har jeg set, at den pris bønderne fik for korn ved

aflevering til kommunen omkring århundredeskiftet, var 10 kr. pr. tønne. Afleveringspligten af korn var pålignet skattelisten sammen med skatterne. Da kornet blev leveret til en offentlig myndighed, formoder jeg, at prisen har rettet sig efter den gældende kapitelstakst, da den i de fleste tilfælde ligger i underkanten af handelsprisen, kan vi nok konstatere, at korn var dyrt i forhold til andre ting for eksempel en dagløn og måske også andre ting. På samme tid fik en daglejer fra 1 kr. til 1,50 kr. om dagen plus kosten. Så vidt jeg har erfaret, skulle vi lidt hen i 1900 tallet før daglønnen steg med 25 øre eller 50 øre om dagen plus kost.

Det vil sige, at en arbejdsmand skulle arbejde næsten en uge for at tjene en tønne korn, prøv så at sammenligne det med forholdene i dag. Nu må dette ikke tages som en kritik eller anerkendelse af forholdene, hverken den gang eller nu, kun en oplysning om forholdene som de var, og som de er blevet mig fortalt. Måske var der også egne, hvor daglønnen allerede på daværende tidspunkt lå lidt højere end skik og brug var her, men jeg synes det foranstående klart beviser, hvorfor der var så stærk en trang blandt småfolk og unge mennesker til at komme i besiddelse af et stykke jord. En trang, der nok havde en mere sund og naturlig baggrund end den, der gør sig gældende i dag.

Vi må jo tænke på at de unge og dem, der allerede var bosat i de jordløse huse, ikke havde andre udveje for at bjerge det daglige brød, end at gå som daglejer på gårdene til den førømtalte lille dagløn. Når vi så ved, hvordan ejendomsforholdene var på den tid, kan vi nok finde forklaringen. For det første var det yderst sjældent, der blev solgt jord fra en ejendom, skete det, var det i reglen til en søn eller datter, der skulle giftes og stifte familie. Noget de gamle udstykninger her i kommunen beviser. Gårdene afhændedes i reglen til et af børnene og forældrene kom på aftægt, derfor var der også i min barndom en aftægtslejlighed ved mange af gårdene. Var der en gård, hvor der ingen børn var i ægteskabet, kom der unge fra en gren af slægten og overtog ejendommen og aftægtsforpligtigheden.

Når vi betragter foranstående, kan vi se, at mulighederne for unge for at komme i besiddelse af jord var meget små, især for børn fra arbejderhjemmene. Jeg synes nærmest, de må have haft følelsen af at være lukket ude, jeg kan godt forstå den store udvandring, der var på den tid.

Dette får mig til at beskæftige mig med et andet forhold, det der kaldes loven om oprettelse af statshusmandsbrug.

Loven blev vedtaget i 1899 og har igennem årene været ude for en del kritik, især det at ejendommene var for små. Jeg har selv haft den samme opfattelse, men ved at beskæftige mig lidt mere med forholdene, har jeg fået et lidt andet syn på sagen, og det er det, jeg vil forklare lidt om. Ved loven om oprettelse af statshusmandsbrug, var der i almindelighed regnet med udstykning af de store gårde, endvidere de såkaldte lens- og stamhuse. Så vidt jeg ved, blev der i Grundloven af 1849 vedtaget, at der ikke kunne oprettes flere af den slags. Endvidere blev deres overgang til fri ejendom ordnet lovmæssigt på visse vilkår, derfra stammer en del af jordfondens midler, de midler der atter anvendes som udlån til oprettelse af de forannævnte husmandsbrug. Adskillige steder blev præstegårdsjorderne ligeledes udstykket. Dersom en gård havde en udmark beliggende langt borte, blev det mere besværligt at udnytte marken, med de efterhånden ændrede arbejdsforhold.

Lovens formål var at skaffe billige lån til de unge, der ellers var henvist til at gå som daglejere på gårdene. Mindstemålene var vistnok 6 td. sæde (ca. 4 tønner land) god jord. Jorden kostede omkring 400 kr. pr. td. sæde, altså ca. 2.400 kr. Bygningerne omkring 3.000 kr., i alt ca. 5.400 kr. I loven var en bestemmelse om at vedkommende for at komme i betragtning ved ansøgning af lån, selv skulle have sparet lidt op (beløb husker jeg ikke helt nøje), vistnok 500 kr. Indkøb af besætning bestod i 2 á 3 køer, en stor hest, der ene kunne trække ploven, eller et par små islandske heste, og desuden lidt redskaber, så alt taget i betragtning, kan vi nok regne med at gælden androg ca. 6.000 kr.

Forudsætter vi, at der blev sået korn i halvdelen af jorden, kan vi nok uden at sætte det for højt, ansætte det til 25 á 30 tønner. Efter hvad der tidligere er oplyst, havde hver tønne korn en værdi, der

ligger tæt på en uges arbejdsfortjeneste på en gård, og kornet betinger derfor ca. et halvt års arbejdsindtægt. Såfremt den anden halvdel med henholdsvis roer og græs kunne udnyttes tilsvarende ved at omsættes i mælk og opdræt af kalve og grise, var årsindtægten næsten reddet. Dertil kom så, at de gennem indkøb af korn, kraftfoder og gødning havde mulighed for at forbedre afgrøderne og dermed indkomsten. En del af disse første statshusmænd havde også lejlighed til at tjene en dagløn ved siden af at passe ejendommen, den størrelse af husmandsbrug der her er tale om kunne jo ikke give et par unge fuldt arbejde. Forrentning og afdrag af den lånte kapital var ret billig, så det var begrænset, hvad der skulle bruges til det. Dertil kom at beboelsesforholdene i de nye statshuse var et stort fremskridt i forhold til arbejderhusene.

Det er som kritik af loven blevet hævdet, at der var store gårde, der fik en karl til at oprette et sådant brug på det yderste hjørne af jorden, for der igennem at være sikret fast arbejdskraft, dette er muligt, men for det første kunne det da godt være til gensidig tilfredshed, det er der vist mange eksempler på. Og for det andet har der vel aldrig været vedtaget en lov undtagen der har været gjort forsøg på at misbruge den på enkelte punkter. Denne redegørelse er ikke for at fremstille den slags ejendomme som ideelle, men med den baggrund der var rådende, tror jeg alligevel, det var et stort fremskridt. En ting tror jeg vi må erkende, det gav de unge, der ønskede at stifte hjem en mulighed for at komme i besiddelse af et stykke jord, de kunne kalde deres eget og dyrke efter eget ønske. Opfyldelsen af dette ønske har sikkert opvejet mange timers ekstra slid.

I betragtning af det foranstående tror jeg nok, vi kommer til at skylde de mænd, der gik ind for lovens gennemførelse, tak i stedet for kritik.

Muligvis har de også ønsket, at ejendommene skulle have været noget større, men formodentlig har der været en del modstand imod lovens gennemførelse, og vi må nok også regne med, at de midler, der var mulighed for at få bevilget var meget beskedne, så de har sikkert arbejdet ud fra den opfattelse, at noget var bedre end intet.

Jeg tror nok, vi betragtede de foranstående oplysninger om udstykningsspørgsmålet for at være lidt famlende, noget der vel er ret naturligt, dels fordi det var noget nyt og dels fordi, det egentlig var et brud med fortidens traditioner vedrørende jordspørgsmålet.

De famlende forsøg førte nok alligevel til at tanker og diskussioner kom i gang, og betydelige mænd indså, at der måske alligevel var en vej frem med mulighed for at skaffe plads til en del unge familier. Det hele førte med tiden til, at der mange steder oprettedes udstykningsforeninger. Her i Han Herred kom der også en sådan.

Jeg har i en lille pjeces læst om samme forenings virke i årene fra 1909 til 1934 og redegør for nogle af de ejendomme, hvor foreningen var medvirkende.

Den første der er nævnt er Vesløsgård, der den 7. januar 1910 blev købt af daværende ejer Karl Nørgaard for 155.000 kr. Det oplyses at ejendomsskylden var 120.000 kr. Besætningen efter taksation 22.800 kr., redskaber ligeledes efter taksation 4.000 kr. Det oplyses at arealet er på 376 tønder land, og der er oplysning om alle parcellerne. Hovedparcellen på 136 tønder land deriblandt alle de lave arealer langs med Vejlen. 22 parceller til bebyggelse, i alt 204 tønder land. 7 parceller til tillæg, i alt 25 tønder land til bestående ejendomme.

Det første salg fandt sted den 21. februar 1910, det sidste i sommeren 1912, der er nærmest som med et suk tilføjet: Så det var jo en lang og trang vej, inden det hele blev afsat. Grunden var nok til dels at egnens beboere tit og ofte rådede folk fra at købe. Den modstand må formodentlig dels skyldes de dårlige erfaringer, de ældre havde oplevet i tiderne, der var gået. Dels at gården vist havde et meget dårligt ry på sig, hvad jordens bonitet angik. Dertil kan vist tilføjes at dårligere behandling af jord, end tilfældet var der kan næppe fremvises. Jeg er som barn kommet med vejen der forbi, og mere ynkværdigt syn end det man så der, skal der vist ledes længe efter.

Heste så radmagre at de næsten ikke kunne flytte benene og redskaber i forhold dertil. Når vi så ved, at al besætning på en gård på 365 tønder land efter taksation var vurderet til 22.800 kr., kan vi nok regne ud, at den gødningsmængde, der blev til dette store areal, var nærmest betydningsløst. Hvorledes skulle der være mulighed for at avle korn, når disse forhold tages i betragtning. Så er dertil endda at bemærke, at dette var i 1910, efter at der på mange ejendomme var sket en efter forholdene ret betydelig fremgang gennem de sidste 10 á 15 år.

Med udstykningen af Vesløsgård var det store arbejde påbegyndt, der senere skulle blive til gavn og glæde for mange unge mennesker. At der så senere blev udstykket ejendomme, hvor jorden var for dårlig, er nok lettest at få øje på nu bagefter.

Den næste gård udstykningsforeningen købte, var Gundestupgård den 21. juli 1913. Som følge af en hel del uheld og genvordigheder kom denne ejendom til at give foreningen en del underskud. Da foreningen havde tjent lidt på Vesløsgård, kunne disse to handler vist nærmest gå lige op. Forskellige forhold, blandt andet udbruddet af den første Verdenskrig i 1914 gjorde, at mange af dem, der var i den alder, hvor de spekulerede på at stifte hjem, nu var indkaldt til sikringsstyrken flere gange. Det var naturligt, at det fik indflydelse på købelysten. Der gik nu en del år, hvor foreningen lå stille, hvilket nok var klogt. Forfatteren beretter således om flere steder, hvor foreninger af samme art måtte lukke, og garantierne måtte betale underskuddet, hvilket selvfølgelig skadede sagen i meget stor udstrækning.

I 1917 var Haverslev præstegårds jord tilbudt foreningen, uden at det kom til handel. Den blev i 1928 udstykket efter lov af 4. oktober 1919 angående præstegårdjorder. Efter den stille periode kom der igen først i tyverne atter gang i foretagendet. Foreningen købte da Gøttrup Nørgård og udstykkede. I november 1923 var foreningen tilbudt Brovst Østergård, men handlen kom ikke i stand. I januar 1924 blev der set på Nørbjerggård, men bestyrelsen var ikke glad for de store kærarealer, og der blev ingen handel. Den 18. februar 1924 købte bestyrelsen Aldershvile i Vesløs, hvor der blev oprettet fire ejendomme, foruden en del jord, der solgtes sammen med bygningerne. Det ser ud til at bestyrelsen har haft en del vrøvl med landbrugsministeriet, da de betragtede ejendommen for at være for lille til udstykning, noget vi nu i 1969 må give dem ubetinget ret i.

I september 1924 blev Nørre Skovsgård tilbudt foreningen, men handel blev det ikke. Samme ejendom blev senere købt og udstykket i 17 ejendomme.

Sidst i februar 1926 blev foreningen tilbudt Langvadgård. Udhusene var da nedbrændte. Hvad navnet angår, tror jeg nok, det var en ejeren selv havde givet den, jeg har da aldrig set eller hørt den før. Der står i bogen, at sognerådet har nægtet at anbefale udstykning af ejendommen, et standpunkt jeg synes, vi fuldt ud må anerkende.

Gennem årene har der ofte været rettet en skarp kritik imod forskellige sogneråd, for deres stillingtagen til forskellige udstykninger. Den af Langvadgård har jeg i hvert fald aldrig kunnet anerkende som fornuftigt. Udstykningen blev endelig godkendt, godt nok ser det ud til, at bestyrelsen har haft en del ekstra arbejde, før det hele blev afviklet, og jeg kan godt forstå den mand, der i bestyrelsen erklærede, at herop kommer jeg ikke mere.

Foreningen fortsatte i de følgende år sin virksomhed, men da de alle er længere østpå skal her kun gives et kort referat om nogle af dem. I juli 1926 købte bestyrelsen Vester Røgild, hvorpå der blev oprettet seks ejendomme. Samme efterår købtes Vilsens gård i Vester Thorup, her blev der oprettet seks nye ejendomme plus en hovedparcel og en byggegrund. Ligeledes Fjerritslev Vestergård hvor der oprettedes seks nye ejendomme samt en tillægsparcel. Den største af de ejendomme foreningen arbejdede med var uden tvivl Kokkedal, efter hvad der er opgivet, blev der oprettet 24 nye ejendomme samt en hel del tillægsparcer til beboerne deromkring, det ser ud til, at der har været solgt til 33 i alt.

En udtalelse, der går igennem alle de beretninger, der er givet om de forskellige ejendomme og deres køb, er det besvær, bestyrelsen har haft med at få købet anerkendt af ministeriet. Det er nok

som en af bestyrelsen har givet udtryk for, når han skriver, at det er en ulempe for at få købet godkendt, at grundskylden er for lav her i Nordjylland. Jeg tror vi skal vende det om og sige, at grundskylden er høj nok, men jordens kvalitet er for ringe. Så bliver spørgsmålet, om ikke mange af de nybyggere havde været bedre tjent med at få jord af en lidt bedre kvalitet, og så give lidt mere pr. tønde land.

Følgende gårde er udstykket gennem Han Herredernes Udstykningsforening: 1910-12 Vesløsgård, 1913-15 Gunderstrupgård, 1922-23 Gøttrup Nørgård, 1924 Aldershvile, 1925 Nørre Skovsgård, 1926 Langvadgård, 1927 Vester Røgild, 1927 Vilsens gård i Thorup, 1928 Fjerritslev Vestergård, 1929 Kokkedal, 1930 Øster Bjerre, 1931 Aalegård, 1933-34 Bratbjerggård.

Til slut vil jeg citere hvad forfatteren har skrevet om udstykningsarbejdet: For året 1931-32 var der ikke bevilget penge til udstykning af ejendomme grundet på, at de politiske partier ikke kunne enes om disses form. Som følge deraf, blev der i dette finansår ikke udstykket noget, udover nogle enkelte tillægsparceller og en del domænejord i Sønderjylland. Da der heller ikke i samlingen 1931-32 er bevilget noget beløb til udstykning for kommende år, ser det ud til at udstykningsforeningens arbejde foreløbigt må standse. Tiden er måske heller ikke til det nu under den stærke landbrugskrise, der gæster os som den øvrige verden.

Om formen for udstykning gennem udstykningsforeninger for fremtiden er skrinlagt ved vi ikke. Tiden er jo vanskelig for al langbrug med toldforanstaltninger, kontingentfordeling, svinekort og forbud mod udførsel, så det kan muligvis blive vanskeligt at tænke på at få en udstykning i gang igen. Dog ser det ud til, at det vil blive nødvendigt, at der udstykkes i mindre brug, for at give plads til de unge i mindre hjem, hvor de nærmest skal leve af egne produkter. For at dette skal ske må ikke alene jordprisen, men også byggeprisen sænkes, samt levemåden ændres til helt andre former både på land og i by. Således skrev en fornuftig mand i 1932, og jeg tror, at der er mange af os ældre, der ville give ham medhold.

Jeg husker således en gang under behandling af kommunens overslag, vist nok i 1944, at der var flere, der helt sikkert mente, at når denne uhyggelige krig, vi oplevede, var ovre, så skulle vi tilbage til de forhold, vi havde midt i trediverne. De prisstigninger vi havde oplevet før og under krigen, var kun fremkaldt af samme grund. Hvorledes er det så gået, ja vedrørende det jeg har skildret lidt om, må vi jo nok indrømme, at det hele er gået stik modsat. Alt er steget og bliver formodentlig ved ad denne bane. I stedet for at staten dengang bevilgede penge til udstykning, bevilges der nu til sammenlægning, og der tror jeg desværre, der er langt tilbage endnu.

Det foranstående var lidt om hvordan det offentlige søgte at skaffe hjem og arbejdsplads for de unge i de tider. Vi må nemlig huske på, at de muligheder, der var for at skaffe en eksistens på andre måder var meget få.

En anden måde at skaffe jord på, noget der vist har været brugt en del i gamle dage, var at jævne huller og bakker. Jeg har kendt en mand, der ude i Tømmerby Kær udførte en sådan planering. Vedkommende købte en hedeparcel, hvor der tidligere igennem mange år var æltet tørv til ejendommens forbrug, og som følge deraf var der nu en temmelig stor tørvepøt tilbage med sandbanker rundt om. Vedkommende nye ejer gav sig nu til med sin skovl og trillebør at køre sand ud i hullet, det må have været uendelig masse af børfulde, før det i det hele taget blev at se. Han fyldte en bæk tværs over hele hullet ca. en meter ad gangen. Når vandstanden om sommeren var lav, gravede han en del op i bunden af tørvegraven, en blanding af tørvejord, klæg og dynd, sikkert ret værdifuld jord. Det kom så ovenpå sandet, og ligeledes blev der kørt et lag på, der hvor sandet var taget til opfyldning. Jorden blev vist ikke så dårlig, når det hele var gennemarbejdet og blandet sammen, men enhver vil kunne forstå, at det var et umenneskeligt slid, i forhold til det, der blev opnået. Det kunne nok have været interessant, om der havde foreligget tal for de dage og år, det tog at fuldføre nævnte stykke arbejde. Når vi så i dag kan se langt større stykker, der ligger til dels ubenyttet, får vi atter et eksempel på den store forskel, der er mellem før og nu.

Et andet forhold, der også i nogen grad fik indflydelse på forholdene her omkring for et hundrede år siden, var udtørringen af de store Vejlearealer. De arealer, der hidtil vel nærmest havde stået under vand hele tiden, var der vist flere, der havde spekuleret på at få bragt i en bedre stand, men arbejde har formodentlig været større, end der var regnet med. Først da det i 1868 blev overdraget til et engelsk firma, kom der gang i foretagendet. Det første var opførelsen af den lange hoveddæmning fra Øsløs til Gøttrup, den blev færdig i løbet af et par år, således at det saltvand, der stod på arealet kunne pumpes ud.

For nu at undgå at få arealet overskyldt med vand fra de tilstødende åer og grøfter, blev der gravet en landkanal rundt om hele arealet. Gennem hoveddæmningen var der et sluseanlæg, hvor igennem vandet kunne forsvinde ud i Limfjorden. Samtidig var der anlagt nogle pumpestationer, der ligeledes skulle medvirke til at sænke vandstanden i kanalerne. Det siger sig selv, at med den arbejdsmetode, der blev anvendt (skovl og trillebør) gav det beskæftigelse til mange arbejdere, og samtidig begyndte der en opdyrkning på de arealer ud mod Vejlerne, hvor vandstanden efterhånden var sænket, og enkelte begyndte at bygge huse, og derved skabtes nye hjem til flere familier.

Først i 70'erne så det næsten ud til, at det hele skulle mislykkes, der var da flere hårde stormfloder og den 4. januar 1874 blev hoveddæmningen gennembrudt, og det hele sat under vand. I min barndom blev der fortalt om nogle af dem, der var flyttet derud, at da de vågnede om morgenen sejlede træsko og andet bohavne rundt i stuen. Da vandet trak sig lidt tilbage og faldt til ro, klarede det jo lidt på forholdene, men det var selvfølgelig en stor ulempe på alle områder, måske mest for de områder, hvor der var påbegyndt en opdyrkning.

I 1876 overtog to brødre Levingstone fra England koncessionen og fik ejendomsret over Bygholms Vejle. Den her på egnen godt kendte W. Stevens fra London fik overladt arbejdet med dæmningsens istandsættelse og samtidig blev den vist også forhøjet en del. Nu blev der arbejdet med dampkraft og endvidere blev den udvendige side beklædt med sten. I 1880 fik Vejleeejerne også koncession på udtørring af Arup og Vesløs Vejler, og arbejdet blev påbegyndt ret hurtigt.

I mange år blev der pumpet umådelige masser af vand ud, idet der var opført to store pumpestationer, der arbejdede ved dampkraft, de begyndte tidlig om foråret og fortsatte til hen på sommeren. I min barndom stod der nogle store kreaturstalde ude på Tømmerby fjord. Jeg har kendt flere ældre mænd, der havde fast arbejde derude gennem mange år. Jeg tror nok at Bygholm Vejle i ret stor udstrækning blev anvendt til græsning for får, heste og kreaturer. Hvorimod Tømmerby fjord og Vesløs Vejle for en stor del var udlejet til høslet og rørhøst til tagmateriale.

Ude omkring staldene på Tømmerby fjord, var det opdyrket et stort areal, hvor der avledes både korn og græs. I årene før den første verdenskrig blev der bjærget umådelige mængder derude, var der udsigt til en lille avl på marken, kom folk langvejs fra for at leje høslet. Heromkring var der en del, der hvert år lejede høl. På den måde kunne de holde en meget stor besætning, noget der nok skulle blive kendt på marken i det lange løb.

Andre lejede tækkerør der ude, og efter at de var rensede og stødt om, blev de atter solgt til andre egne til at tække med. Efter hvad jeg kan huske, er der ikke pumpet siden 1916 eller 17, så nu er der atter store arealer, der står under vand. De senere år er der solgt masser af tækkerør til brug på sommerhuse.

Lidt om bygningerne, som de var i den ældre tid.

For de bygningers vedkommende, der var for 60-70 år siden, er der så godt som ingen, der ikke har forandret sig på en eller anden måde, tidens tand fordrer jo altid en vis fornyelse og den store forøgelse af avl og besætninger, har jo i mange tilfælde ført nye bygninger med sig og tilmed af en hel anden type og kvalitet i forhold til dem, der prægede egnen dengang. Jeg vil i det følgende

prøve at tegne et billede af dem, så godt jeg formår, så eventuelle læsere siden hen kan danne sig et skøn over, hvorledes de tog sig ud og var med til at præge egnen her.

Bygningerne kan nærmest deles op i tre grupper. De jævnt store gårde, husmandsbrugene (eller boelstederne, som de også blev kaldt), og så daglejerhusene, samt nogle af næsten samme type, hvori egnens håndværkere boede. Indretningen var i mange af dem nærmest sådan, at man kom ind i en gang, bagved var der et lille rum med plads til øltønden eller eventuel en seng, derefter opholdsstue med en eller to alkover mod nord, (husene vendte så godt som altid øst/vest), så køkken med komfur, der bestod af en forplade og en overplade af jern, siderne var murede. I overpladen var to kogehuller og dertil en åben skorsten med udsigt op til de klare stjerner eller regntunge skyer alt eftersom vejret var. Derefter bageovn og om muligt et lille rum til saltkarret. Så bryggerset, der også var baggang. Var vedkommende så heldig at have lidt jord til huset, var der så til sidst plads til en ko eller et par får, og som regel plads til en gris (julegrisen), for levering af grise fra den slags huse var jo udelukket. Ligeegyldigt hvad besætningen bestod af, ko eller får, da blev de trukket ud gennem bryggersdøren, når de skulle ud i det fri.

For det meste var der udskud langs hele nordsiden og ligeledes i sydsiden hen til opholdsstuen. Muren på gang og opholdsstue var rykket lidt ind, formodentlig for at få muren så høj, at der kunne komme et par vinduer i, der kunne få en nogenlunde højde og en dør, der kunne gå igennem uden at komme ned på knæ, hvilket nærmest var nødvendigt gennem bryggersdøren. Murene, der ikke var ret høje, var ofte opført af limsten savet ud af limstensbakkerne ved Bulbjerg eller Thorup Kløv. Murene i sig selv var meget dårligt isolerende, og som følge deraf kunne det godt sætte et lag rim på indersiden af muren, med undtagelse af de rum, hvori der blev fyret, men de var så til gengæld tilbøjelige til at blive fugtige på ydersiden, en medvirkende årsag til den mørke og grå kulør, de stod med meget af tiden, og noget af årsagen til det triste syn bygningerne fremviste i vinter og efterårsmånederne.

Taget var af rør eller rugtag, der efter få års forløb blev mørk og belagt med et lag mos, der også hjalp til at give dem et gammelt og ærværdigt udseende. Inde i husene var der heller ikke ofret noget udover det allernødvendigste, jeg kan huske enkelte, hvor kun gulvet i stuen var af træ. De øvrige gulve var pikket med pæne små kampesten eller i bedste fald med brændte sten. For at modvirke kulden i alkoven, var der en nogle, der havde en flettet måtte af rughalm sat mod ydervæggen.

Varmen fik de fra bilæggerovnen, her blev der fyret med fladtør (disse beskrives senere), så vi kan nok regne med, at de ikke var særlig forvente med varme. I køkkenet, hvor der var åben skorsten, kunne det vist ikke forventes, at der var varme.

Efter det foranstående kan vi vist let forstå, at sådanne huse kunne komme til at se forfaldne ud og komme til at bære præg af en uendelig fattigdom. En fattigdom vi vel knap kan fatte. Men hvorledes skulle det blive anderledes, når manden gik på arbejde hele vinteren (tærskearbejde og lignende) for en mark om dagen = 33 øre, og fik den forømtalte krone eller måske lidt mere om sommeren. At der så til gengæld somme tider blev sendt et rugbrød eller lidt sul med hjem til hjælp for familien er en anden sag.

Men heldigvis er den slags huse ved at være borte, den gang var der mange her i Tømmerby sogn og vel endda flere i Lild sogn. Nu skal det indrømmes, at der i en del af dem var både rent og hyggeligt, men jeg har også oplevet og set nogle, som det forekommer mig, var fuldstændig uegnede til menneskeboliger. Lad bare byboerne få dem der er tilbage til sommerhuse, dertil egner de sig bedst, i særdeleshed når der bliver kostet nok på dem.

Langs en gammel hedevej, der kommer fra nordvest og går mellem ejendommene i det nordlige Tømmerby og åen, lå der i ældre tid nogle arbejderhuse, en 5 – 6 stykker, jeg kan huske de tre af dem. Strækningen benævnes fra gammel tid for Oby (formodentlig Åby). Det kunne tyde på at vejen for mange år siden har været en mere betydelig færdselsåre med sin beliggenhed mellem

ejendommene og de dengang eksisterende vandmøller, der før i tiden havde stor betydning. I et af disse huse boede et par ældre folk, hvorledes disse mennesker fik føden, har jeg senere spekuleret på, formodentlig har de med mellemrum fået nogle kroner af fattiggassen og måske lidt rug til brød af kommunen. Fra den tid, jeg kan huske dem, var manden så gammel, at han ikke kunne arbejde, og deres tilværelse står for mig som noget af det mest fattige, man kan forestille sig. Vedkommende havde lidt indtægt ved at smide sand op ude i heden tilhørende mit hjem. På den tid skulle alle have strøsand til gulvene, jeg tror nok han fik 25 øre for et læs. Som betaling for sandet skulle han slå et læs lyng årligt, så måtte han til gengæld sælge alt det han kunne. Han var meget akkurat, så sandet var første klasses, det skulle jo være kridende hvidt, så eventuelle brune lag blev omhyggeligt øst til side, strøsand var jo en vigtig artikel i hine tider.

Bygninger med tørv til væg har jeg ikke set, men jeg ved, der har været nogle her i Tømmerby sogn, og jeg formoder også, der har været nogle i Lild sogn. I en af brandkassens gammel vurderingsprotokoller har jeg set en forsikring fra 1880, der er interessant. Her er en afskrift: Beboelse, stald og lade, 45 alen lang og 8 alen bred, grundmur og stråtag, ansat til 1.600 kr. Fåresti og tørvehus, 9 alen lang og 7 alen bred, tørvemur og stråtag, ansat til 50 kr. Vognhus, 7½ alen lang og 5½ alen bred, tørvemur og stråtag, ansat til 30 kr. Brandforsikring i alt 1.680 kr.

Læser vi bøger om de gamle hedeboender, kan vi mange gange læse om ydervægge opført af hedetørv. Leret anvendtes i stor udstrækning til sten og mur, ligeledes i bindingsværk, hvor felterne var klinede med ler iblandet halm, jeg har hørt, at de i mange tilfælde brugte de bare næver til at klaske leret på med. Når det var blevet halvtørt, blev det glattet ud og senere kalket. Vi kan vist godt tænke os til, hvordan sådan en mur så ud efter en vinter med skiftende frost og tø.

Som et led i samfundsordningen var der vist i alle ejerlav et stykke fælled, hvor de forskellige havde ret til at hente ler. For nu at få det arbejdet til, blev det lagt i en rundkreds og derefter kom et par stude, bundet til en pæl i midten, til at traske rundt i leret. Ved nu at hælde vand på, og øse leret op med en skovl, der hvor studene nødvendigvis måtte gå, blev det efterhånden arbejdet godt igennem. Dette blev så ved hjælp af nogle forme lavet til sten og tørret i solen. Leret der blev muret i, har jeg set blandet op med vand, så det blev flydende, derefter lod vi det løbe gennem en sold og fik på den måde småsten skilt fra.

Det var lidt om de små beboelseshuse. De mindre landbrugsejendomme havde en mere uensartet indretning, lidt i forhold til ejendommens størrelse. Nogle heromkring havde en del tilfælles med de førnævnte huse, hvad beboelsen angik, men selvfølgelig med en del mere plads til kreaturer og får. Blandt de lidt større husmandsbrug, dem hvor der var mulighed for en tålelig eksistens, uden at manden skulle ud på dagleje, var der et lidt andet forhold. Nogle af dem er formentlig bygget på et senere tidspunkt. I dem var der de fleste steder fuld murhøjde, i hvert fald på sydsiden og med både opholdsstue og sovekammer og lidt mere plads over det hele. Murene var mange steder af brændte sten muret i ler, men da de i almindelighed var mere velholdte, prægede de egnen på en langt bedre måde. Dels avlede de selv rug til tagmateriale og dels havde (som allerede nævnt) manden sin arbejdsplads ved ejendommen og måske bedre lejlighed til at foretage de nødvendige reparationer. Bygningerne på gårdene var nærmest mere ensartede, bortset fra de største af dem. Mange var med tre længer, enkelte med fire, og nogle få har jeg kendt, hvor der kun var to længer, så var heste og kostald i forlængelse af laden.

I en almindelig gård bestod stuehuset aforstue, en á to gæstekamre, forgang og eventuelt karlekammer, et af de to steder var der opgang til loftet, derefter dagligstue, med spisekammer og opbevaringsrum ved siden af, derefter soveværelse og køkken, så bryggers med bageovn og baggang, endnu et kammer til karl eller pige og en halvkælder med plads til saltkar og hylder til mælkefade. Det var i mange ejendomme indretningen af en almindelig gård, men kunne

selvfølgelig variere fra ejendom til ejendom. Var det en større ejendom med fire længer, var dele som karlekammer og vognport og gæstestald i den fjerde længe.

En ting, der kendetegner bygningerne på gårdene fra den tid, er de forholdsvis lange stuehuse i forhold til udhusene, vel nok grundet på det store folkehold i modsætning til besætningens størrelse. På en gård hvor de havde tre, fire heste og en snes kreaturer, var det almindeligt, at der foruden mand, kone og ofte en stor børneflokk, tillige var både karl og pige og om sommeren tillige hjorddreng. Tager vi så samtidig levemåden i betragtning, er det givet, der skulle meget plads til.

Uden at det gælder under alle forhold, tror jeg nok det foranstående skulle give et ganske godt indtryk af, hvad der var almindeligt her omkring ved århundredeskiftet.

Allerede nogle år før, men nok mest i begyndelsen af 1900-tallet, sporedes der efterhånden en kendelig forandring i byggemåden og tillige i de anvendte materialer. Dels har der sikkert hos de mennesker (såvel som i nutiden) været en naturlig trang til at forbedre forholdene både ude og inde. Dertil bidrog den tiltagende samkvem med andre egne af landet, noget der i sidste del af forrige århundrede var i stærk tiltagende. Det var efterhånden ikke så sjældent, at unge rejste ud for at tage tjeneste på andre egne. På samme tid var højskolen i fremgang, der rejste en del unge til og kom tilbage med nye ideer. Det ene med det andet førte til, at egnens beboere kom mere i berøring med mennesker fra andre egne af landet, noget der havde været meget lidt brugt i tiden, der var gået forud.

Jeg tror godt vi kan regne med, at de dårlige samfærdselsmidler indtil tiden omkring århundredestiftet, og måske også egnens isolerede beliggenhed, har medvirket til, at beboerne her har haft mindre samkvem udadtil, end tilfældet har været i andre egne af landet. Den første, største og mest gennemgribende forandring i byggeskik, ja vi kan vist godt kalde det et fuldstændigt brud med al hævdunden opfattelse af, hvordan en bygning burde indrettes, kom nok til at slå igennem i årene omkring 1904 sammen med åbningen af Thisted-Fjerritslev jernbane.

Angående vedtagelsen af banen kunne jeg have lyst til at fortælle, både om forarbejdet og en del af de argumenter, der blev fremført til støtte for banens gennemførelse og linjeføring. Diskussionen om en bane fra Fjerritslev til Thisted er sikkert så småt begyndt, efter at banen fra Aalborg til Fjerritslev blev åbnet i 1897 (Thybanen nogle år før). Jeg kan selvsagt ikke huske noget fra den tid, og har søgt assistance fra dem, der er lidt ældre, men så langt tilbage jeg kan huske, har jeg hørt diskussion om anlæg af en bane, og det er formodentligt grunden til, at jeg kan erindre en del om det, selv om jeg kun var en 5-6 år. Noget af grunden til at det er så fast indgroet i min bevidsthed det jeg oplevede, da jeg var en 4-5 år, var sikkert, at vi var kørende med hestevogn til Thisted og derfra med toget til Sjørring for at besøge en mor broder.

Tænk så på at vi børn aldrig havde oplevet, at noget kunne flytte sig undtagen på en naturlig måde, det ville efter vor opfattelse sige det samme, som at være forspændt af et par heste eller stude, og så se sådan et uhyre komme kørende ved egen hjælp, med røgen pulsende ud af skorstenen og en gang imellem give et fløjt fra sig, så det formelig gav rystefornemmelse i knæerne. Min mor havde så vidt jeg ved aldrig været med toget den gang, min far havde været med toget, idet han havde tjent i det sydlige Jylland først i 90'erne kort efter at Thybanen var åbnet, ellers havde de hidtil kun haft den kongelige post og forskellige dagvogne.

Endvidere var der nogle dage om ugen lejlighed til at komme med en fragtbåd fra Fæggesund, henholdsvis til Thisted eller Aalborg. Er der noget mærkeligt i, at det stod for mig som noget af det største, der kunne opnås af alle tiders herligheder, såfremt et sådant vidunder kunne komme til at køre herhjemme, og vi skulle opleve at se det køre forbi flere gange dagligt. Vi ved jo, at det blev den sydlige linje, der blev valgt. Banen er nok vedtaget i 1901, arbejdet blev i hvert fald begyndt i 1902, men forud har der selvfølgelig været en masse diskussion om linjeføring og deslige. Der var udstykket to linjer, her i Tømmerby var der endda tre, den ene kun på en kort strækning fra stationen og et stykke sydpå og længere mod vest, men da linjen så skulle over åen to steder, blev

den linje opgivet, og i stede for blev der givet erstatning til nogle ejendomme, så de skulle flytte deres møddinger eller byggede møddingshus. En anden linje var beregnet til at gå nord om Lund fjord og ud på Kæret, derefter syd på vesten om Bjerget direkte til Østerild, så havde Sydhavnæs ingen bane fået.

Da den linje ikke kunne føres igennem, er det vist aldrig bleven klarlagt, hvor stationen i så tilfælde skulle være bygget, men det var nok tillige kædet sammen med et andet stort spørgsmål.

For mange år siden var der stærkt røre om en havn ved Sandnæshage (bugten mellem Bulbjerg og Lildstrand), og derfor stod striden så hårdt om placeringen af banen. Hvad ville det ikke have betydet for Tømmerby-Lild kommune i dag, om havnen havde været der, så vidt jeg ved, var der endda forhandlinger i gang om opkøb af nogle klitarealer derude, men da der ikke senere hørtes noget derom, havde det formodentlig været med forbehold af havnens vedtagelse. En anden ting, der kunne tyde på rigtigheden, er den, at Frøstrup station er den største på hele strækningen, både i jordareal og bygning, hvad egnen absolut ikke berettiger til. Det kunne derfor tyde på, at der var noget om det, der sivede ud om forhandlingerne blandt dem, der havde det afgørende ord, men da det kun var rygter, må det stå hen i det uvisse.

Disse rygter gik altså ud på, at der var opnået et kompromis således, at hvis der kom en havn det omtalte sted, skulle der stikkes en bane ud fra Frøstrup station til havnen.

Med en havn på det omtalte sted, er der vel ingen tvivl om, at alt ville have set helt anderledes ud her i kommunen i dag, om det i så tilfælde ville have ændret på den afgørelse, der nu er truffet for banens vedkommende, er ligeledes et spørgsmål, der aldrig bliver besvaret.

Ja, banens tilblivelse blev en kendsgerning, og hvad dermed fulgte, var ikke altid af det gode, der kom en masse arbejdere hertil fra andre egne af landet. Vi må huske på, at det var i de år, hvor der anlagdes den ene private bane efter den anden, og arbejderne drog så bort, når en bane var færdig, hen hvor en ny bane var projekteret. Da den slags arbejdere vist ofte består af en del urolige gemytter, hørte vi af og til om drikkeri og slagsmål, men mest indbyrdes, jeg tror ikke de generede egnens beboere.

Noget af det første jeg kan huske, der skete som følge af banens tilblivelse, var flytning af vejen i Frøstrup, den havde tidligere et lille sving imod vest og blev nu rettet helt ud, og dermed var en begivenhedsrig periode indledt. Da alt arbejde blev udført som håndarbejde, og en stor del af den jord, der skulle flyttes, blev kørt på trillebøre, siger det sig selv, at det hele gik langsomt, dog kan jeg huske, at der til udgravning af stationspladsen var ankommet en del spor og tipvogne, men de blev vistnok trukket af en hest. Der blev fra denne plads bortfjernet en masse jord, som blev kørt både mod syd og øst. Senere da dæmningen over Lund fjord var gjort farbar, blev der kørt masse af læs til forstærkning af banelegemet. Men færdigt blev det, og indvielsen fandt sted omkring 1. november 1904.

At det var et meget stort gode i forhold til de trafikmidler, der havde været hidtil, var nok alle enige om, at tiden så har forandret sig fuldstændigt igennem de tresindstyve år, var der jo ingen, der kunne forudse. For os, der så at sige er vokset op sammen med banen, er der noget vist vemodigt i at den nu nedlægges, selv om jeg hører til dem, der under de givne forhold, anser det for helt rigtigt med den bestemmelse, der er taget.

Tidligere bestod Frøstrup af en fire, fem gårde og nogle husmandsbrug. Forretninger var der ingen af bortset fra en enkelt høkerforretning her og en købmand i Tømmerby, men begge havde de lidt landbrug ved siden af forretningen, så det kunne godt hænde, når der kom en enkelt kunde, at købmanden var ude ved landbruget. Det samme gjaldt for egnens håndværkere, de havde alle arbejdet hen imod at blive ejer af lidt jord, så de kunne føde nogle får samt opføde en gris, så de havde det mest nødvendige til føde og klæder. Forholdet kan vist godt betegnes som den indlevede selvforsyning ført til bunds i dagliglivets forhold.

Af gårdene fra den tid er der nu kun et par stykker tilbage. Gården Trye (lå der hvor Tatol nu er) blev nedbrudt til grunden og jorden udstykket. Alle de grunde på syd og vestsiden af landevejen betegnet med matrikel nr. 6, fra banelinien i vest og til alderdomshjemmet, er derfra. Endvidere hele banegårdspladsen samt en del vest for banen. Nogle af de mindre ejendomme er også nedlagt, udstykket og jorden bebygget.

Udover kommunen er der også sket store forandringer, så det kan være vanskeligt at give en beskrivelse af kommunens udseende fra den tid. Noget af det, der er foregået i kommunen, og for mig har betydet mest med hensyn til den forandring, der er sket i udseende, er nedrivning af en meget stor del af de gamle rønner, jeg tidligere har givet en beskrivelse af, og som jeg synes gav det hele et forarmet og trist udseende. Men også på andre måder er der sket store forandringer. Med hensyn til udseende af bygningerne har jeg allerede omtalt de nye oprettede statshusmandsbrug, nu skal det ikke påstås, at det var særlig tiltalende bygninger, men vi må huske på, at der skulle bygges billigt, og det var et stort fremskridt for dem, der skulle bo der, og hele indstillingen og kravene til tilværelsen var en hel anden, end den der gives udtryk for i dag.

Endvidere er der ganske naturligt gennem årene foretaget en hel del ombygninger ved de gamle ejendomme. Tidens krav igennem en lang årrække gør det nødvendigt, og dertil kommer den mere end fordoblede produktion, der i dag foregår på næsten alle ejendomme. En ting der også spiller en rolle er ombygningen af jord fra en ejendom til en anden, noget der i mange tilfælde blev efterfulgt af en tilbygning. De gamle vurderingsprotokoller kan i mange tilfælde give en meget god oplysning i så henseende, og vi kan erfare, at der igennem de mange år er adskillige parceller, der er flyttet fra en ejendom til en anden.

Som allerede nævnt kom der med tiden ændring i opfattelse af byggemåde og indretning. Først oprettelse og bygning af mejeriet Kaphøj i 1896 med nye moderne bygninger. Nogle år senere, i 1904 åbnede Thisted – Fjerritslev jernbane, denne i trafikmæssig henseende store begivenhed bragte en del unge håndværkere hertil, folk med en bedre uddannelse, unge der havde set andre byggemåder og med den, for unge mennesker, naturlige trang til at bane nye veje.

Udstykning af grunde og planlægning af en stationsby var allerede foretaget, og de begyndte så i første omgang at bygge til sig selv og efterhånden for andre. Stationsbygningen (efter den almindelige mening meget flot) var jo en selvfølge, men tillige hvad der ellers hørte til i en almindelig stationsby, nyt apotek, sparekasse, karetmager, smed, snedker, skomager med flere. Endvidere blev Bjerget Kro, af daværende kromand K. Oddershede, nedlagt og hotellet her i Frøstrup opført af ham. Denne udvikling i en by som Frøstrup, hvor alt tilsyneladende havde stået næsten stille på byggeområdet, kom ganske naturligt til at sætte et helt andet præg på hele egnen.

Fælles for alle disse nye bygninger var en stor forbedring af boligforholdene. Murene opførtes af røde brændte sten og med hulmur, hvilket gav en meget bedre isolering, en del højere til loftet blev der overalt, ja mange steder blev der endda sat store vinduer ind på butikken, vinduer af en højde, der ikke tidligere var set her. Der blev fortalt om en gammel mand fra Kæret, der havde været en tur i Frøstrup og vel hjemkommen ytrede tvivl om verdens beståen, idet han kom med følgende udtalelse: no setter di vinier ind på sturels mæ vor agedaer (nu sætter de vinduer ind på størrelse med vores ladeport). Vi kan vist godt forstå sådanne menneskers forundring, enkelte havde måske ikke været udenfor kommunens grænser, havde de så selv boet i et lille hus som beskrevet, var det også en mægtig forandring.

Når vi i dag sidder i vore meget solidere bygget huse, i mange tilfælde godt isolerede med langt bedre brændsel og bedre kakkelovne eller måske med oliefyret centralvarmeanlæg, hvor hele huset er opvarmet, mon vi så rigtig kan forstå, at det kun er et par menneskealder siden, vore forfædre sad i de gamle rønner og frøs.

I de senere år er der sket en betydelig ændring i landbrugsejendommenes antal. En del steder er bygningerne nedbrudt, nogle i Nørklit og endnu flere i Myrup Klit, jorden er blevet købt af staten til

beplantning, en foranstaltning der for mig at se kun er godt. Dyrkningen af den slags jord kan under de nuværende forhold let komme til at yde brugeren en kummerlig tilværelse. Ligeledes er jorden solgt fra nogle mindre ejendomme og sammenlagt med større brug, og bygningerne anvendes nu kun til beboelse, og jeg tror, der vil ske en hel del mere af den slags. I fremtiden skal disse ejendomme betales med en pris i forhold til, hvad ikke landmænd giver for dem i dag, da tror jeg ikke, der er ret mange unge, der ønsker at komme i besiddelse af en sådan ejendom.

Lad så være at der endnu er nogle, der skriver og taler om det ideelle ved de små brug, og at børnene har en herlig tilværelse at vokse op i, hvilket jeg fuld ud er enig med dem i, men det ideelle er nu engang afhængigt af, at der kan opnås en levelfod i lighed med andre erhverv, og det tror jeg ikke der er mulighed for, dersom de unge skal overtage den slags ejendomme til de priser, der betales for dem i dag til anden anvendelse.

Et forhold, der ligeledes kunne havde en del interesse, var at få samlet nogle oplysninger om de her i Tømmerby – Lild kommune værende landbrugsejendomme, deres størrelse og antal op gennem tiderne. Nu melder spørgsmålet sig så om det alene skal være hartkornspåligningen, der skal danne grundlaget. Endvidere spørgsmålet om hvor stor en hartkornsmængde, der skal regnes med, for at en ejendom kunne betragtes for at være stor nok til at føde en familie, uden at manden skulle være henvist til at skulle gå ud på arbejde.

Da hartkornet har været grundlaget for en bedømmelse af en ejendoms værdi, har jeg tilladt mig at citere lidt af hvad der står i Store Nordiske Konversationsleksikon angående sagkundskabens klassificering af ejendomme efter hartkorn.

Dansk landbrugsjords omtrentlige fordeling efter hartkorn i 1912:

ca. 250 herregårde under len og stamhuse	14.000 tdr. hartkorn
ca. 650 private herregårde med	26.000 tdr. hartkorn
ca. 1.200 proprietærgårde med 12 til 20	18.000 tdr. hartkorn
ca. 3.800 bøndergårde med 8 til 12	35.500 tdr. hartkorn
ca. 23.300 bøndergårde med 4 til 8	132.000 tdr. hartkorn
ca. 24.400 bøndergårde med 2 til 4	70.500 tdr. hartkorn
ca. 23.000 boelssteder med 1 til 2	33.000 tdr. hartkorn
ca. 69.000 husmandssteder med 2 skæpper til 1	36.000 tdr. hartkorn
ca. 52.000 huse med 1 til 2 skæpper	6.200 tdr. hartkorn
ca. 62.000 huse med i alt	800 tdr. Hartkorn

Der skulle således i alt være 372.000 tønder hartkorn i hele landet.

I denne forbindelse kan nævnes, at der her i Tømmerby – Lild kommune efter opgivelse fra Amtstuen i Thisted skulle være 256 tønder, 4 skæpper, 3 fjerdingkar og $\frac{1}{2}$ album, hvilket også på ganske lidt nær stemmer med de gamle ligningslister. Hartkorn er fra gammel tid en skyldsætning af jorden, denne stammer helt tilbage fra den gamle landgildeydelse.

Landgildet bestod af forskellige ydelser, der alle beregnedes i forhold til en tønde rug eller byg, der benævnes som hårdt korn, og hver af disse kornsorter beregnedes som 1 tønde hartkorn, modsat havre, der beregnedes som blødt korn og hvoraf der skulle to tønder til en tønde hartkorn, flere ting er nævnt og omsat i hartkorn, blandt andet er fire læs enghø lig en skæppe hartkorn. Denne matrikel der brugtes i mange år var færdig i 1688. Princippet var dengang bonitering af jorden. Agerjorden deltes i fire klasser efter godhed. Enge, moser og skove takseredes efter det udbytte de kunne give, også møllerier og enkelte andre erhverv medtoges og vurderedes efter deres indtægt, men enhedsbetegnelsen var stadig hartkorn.

Efter det foranstående mener jeg nok, vi kan skønne, at de erhverv, der var udenfor landbruget, nærmest var uden betydning. Der er endvidere det at bemærke angående ansættelse af hartkorn, at

det er tilnærmelsesvis det samme antal tønder, der blev pålignet fra begyndelsen. Jeg har erfaret, at der ved enkelte ejendomme (efter ansøgning) er blevet slettet en del matr. nr. men hartkornsmængden blev uændret, kun i særlige tilfælde for eksempel ved et større afvandringsarbejde eller lignende, kan der så vidt jeg ved ansættes ny hartkornstakst, og ligeledes hvis en ny vej føres over et større stykke mark, kan hartkornstallet nedsættes, men efter hvad jeg har fået oplyst, skulle disse ændringer ikke engang dreje sig om en promille.

Efter næsten 150 år skønnedes at hartkornspåligningen ikke var så god, som den burde være og i årene 1830 til 40 udarbejdedes en ny, der blev taget i brug i 1844. I den nye matrikel ansattes al agerjord i takst fra 1 til 24, og det vil sige at af jord, der står til 24 i takst skal der $6\frac{1}{2}$ tdr. land til at udgøre 1 tdr. hartkorn, men det varierer selvfølgelig meget, idet gennemsnittet for hele landet er 18 tdr. land. Men for eksempel er gennemsnittet for Lolland og Falster $9\frac{4}{5}$ tdr. land, medens det i Ringkøbing amt er 45 tdr. land.

For nogenlunde at forstå grundlaget for hartkornspåligningen, kan det være nødvendigt at erindre om den tilstand jorden befandt sig i omkring århundredeskiftet, mange steder var selv marken både sur og vandlidende. Endnu værre stod det til med enge og kærjorderne, tit og ofte gik både folk og fæ og plaskede i vand, så snart der indtraf en periode med regn. Jeg mindes ofte fra min barndom, når solen havde skinnet et par timer, så de små vandpytter var blevet opvarmet, hvor var det en dejlig oplevelse at gå og pjaske i det af røllike og lyngsyre rødfarvet, lunkne vand, et helt eldorado for frøer og storke, men at det egnede sig til voksested for kulturplanter, kan der jo ikke herske tvivl om, og der kan så heller ikke have været ret meget grundlag for påligning af hartkorn.

De pålignede tal for hartkorn stod alle i forhold til den takst, jorden var ansat til med hensyntagen til jordens avlsværdi, normalt kaldet bonitet, og ikke arealets størrelse, samt den nogenlunde sikkerhed, der var for at avle godt rug, den kornsort der først og fremmest var en nødvendighed for dagligt brød. Nu skal vi måske også regne med, at der på grund af den almindelige vandstandssænkning, der har fundet sted, muligvis er nogle af de lette jorder, der har tabt i dyrkningsværdi.

Det modsatte kan også være tilfældet, det bliver særligt iøjnefaldende på en del arealer rundt om Vejlerne, hvor der er store arealer, der efter en vel gennemført afvanding er fortrinlig agerjord og tit med en meget bedre undergrund end de fleste lette sandjorde, og den slags jord er der næsten ingen hartkorn på, men til gengæld en ret stor grundværdi.

Efter det foranstående og med hensyntagen til den senere ansatte grundværdi, vil jeg så forsøge at finde frem til landbrugsejendommenes antal op igennem tiderne, men som allerede nævnt kan det kun blive et skøn. Ifølge en ligningsliste fra 1903 skulle der da have været 170 landbrugsejendomme med over to skæpper hartkorn, deraf 94 i Tømmerby sogn og 76 i Lild sogn. I 1915 er tallene 173 med 101 i Tømmerby sogn og 72 i Lild sogn. I 1923 er tallene 179 med 98 i Tømmerby sogn og 81 i Lild sogn. I 1936 skulle tallene have været 214 med 121 i Tømmerby sogn og 93 i Lild sogn, formodentlig det højeste antal der nogensinde har været og efter en skønsmæssig gennemgang er ca. 80 af dem nedlagt, så antallet nu skulle være ca. 134 og dette tal vil sandsynligvis blive endnu mindre.

En anden ting, der muligvis kan have lidt interesse, er en oversigt over grundlaget for den pålignede kommuneskat. I gammel tid blev (så vidt jeg ved) al skat betalt efter hartkorn. I den omtalte ligningsliste fra 1903 er kun halvdelen lignet efter hartkorn, en anden halvdel efter formue og lejlighed (en benævnelse der blev brugt den gang), det bestod i at give point til de forskellige personer, der begyndtes med 1 point og så op efter til 24, jeg formoder, at i disse tal er alt taget i betragtning, skatteydernes formue og indtægtsforhold, måske børneantal m.m. Der skulle i dette år pålignes 19.000 kr. i alt, deraf 9.500 på formue og lejlighed med 2,64 pr. point. I Tømmerby sogn er kirkevarme anslået til 60 kr., der pålignedes med 4 øre pr. point.

Den anden halvdel er så pålignet hartkorn efter følgende skala: pr. tønne hartkorn 37,60, pr. skæppe 4,70, pr. fjerdingkar 1,18, og pr. album 39 øre. Denne ligning er den sidste efter ovenstående skala, idet loven om ejendomsskyld indførtes i 1903, og derefter er ligningen følgende. Halvdelen på formue og lejlighed og halvdelen på fast ejendom, men af dette beløb er en femtedel lignet på ejendomsskyld og fire femtedele på hartkorn. Således lignedes i fem år, derefter blev to femtedele lignet på ejendomsskyld og tre femtedele på hartkorn, således blev der fortsat med at overføre en femtedel hver femte år, så skatten på hartkorn bortfaldt efter 25 års forløb.

Efter 1928 mener jeg ligningen foregik med samme part på fast ejendom, men vistnok med en part på grundskyld og en part på bygningsskylden og der var så et vist beløb, der var skattefri, så en hel del ejendomme blev fritaget for at svare bygningsskat. Endvidere var der noget med, at promillen på bygningen ikke måtte overstige tre fjerdeparter af grundskyldspromillen. Jeg har senere prøvet kun at medtage de ejendomme med over $\frac{1}{2}$ tønne hartkorn, da bliver antallet en del mindre for alle årene, men det største udslag bliver i 1903 og nærmeste følgende år. Det kunne tyde på, at en del jord har skiftet ejer, så de der skulle leve alene af landbruget har forøget deres jordarealer, hvor der var lejlighed til det.

Ved alle ejendomme skulle der helst være en kjål (brønd) eller to, den ene i bryggerset og den anden i stalden. Den i stalden var gerne i et hjørne af hestestalden, så man ved hjælp af en trærende kunne lade vandet løbe ud i et trug i kostalden. Det var almindeligt at løse kreaturerne og lade dem gå til vandtruget for at drikke. Brønden var dengang opført af udsøgte og kileformede kampesten.

Niels Kristian Led, der døde i 1919 over 80 år gammel, var murer i sine unge dage og har bygget mange huse af de forskellige typer, jeg har fortalt lidt om. Samme Niels Kresten (som vi kaldte ham), har fortalt mig, hvordan de lavede en brønd. Først blev der gravet et stort rundt hul med nedad skrånende sider, størrelsen var afhængig af, hvor langt de regnede med at skulle ned i jorden for at komme til vand. Når de kom så dybt ned, at de regnede med, der var vand nok, blev der sat et kar i bunden (helst et egekar), herpå blev der lagt en krans af kampesten og senere stampet godt til med jord og mindre sten, så de ikke kunne skride ud, indad kunne de jo ikke skride på grund af deres kileform. Således fortsattes til de kom i højde med gulvet, derpå blev så sat en firkantet ramme ca. $1\frac{1}{2}$ alen i højden. I rammen blev gerne anbragt en vinde hvorom snoren kunne gå og således trække spanden op. Nogle steder brugte de en blok eller talje til snoren at løbe i, hele hævnningen af vandet foregik med en spand, når arbejdet var tilendebragt, dækkedes brønden med et trælåg. De må også have været godt lavet, de gamle brønde, eftersom mange af dem har stået i mangfoldige år. Vi fyldte to af den slags i de år, vi havde ejendommen, de var sikkert omkring 100 år gamle.

Senere blev det mere almindeligt at bruge brændte sten (brøndsten), en buet sten med not og tap i enderne så de ikke kunne skride sammen, men hvorledes de lavede dem, har jeg aldrig været helt klar over, men de var lavet på en hel anden måde. Så vidt jeg har erfaret, begynde de med at lave en ramme af træ i omkreds med brønden, derpå murede de med disse halvrunde brændte sten. Brøndgraveren gik så ned indeni den murede krans og ved stadig at grave ud under rammen, sank muren af sig selv, der var den fordel ved den slags brønde, at man kunne blive ved med at grave ned og havde derfor større chancer for at få godt med vand. I en årrække før boring blev almindeligt, blev der nok mest brugt store cementrør, men på samme måde med at gå ned indeni rørene. Al den opgravede jord blev hejst op i en spand. Nu bliver der kun brugt borerør overalt.

Også der arbejdes på større enheder, idet der flere steder søges efter vandårer så vandrige (og af så fin kvalitet), at de kan forsyne hele kommuner. I forbindelse med de undersøgelser, der foretages af vandet forskellige steder, hvor vi kan læse om, hvor sundhedsfarligt det kan være, kan det godt virke lidt ejendommeligt at læse om vandforsyningen fra gamle dage.

I en bog jeg for tiden har fra biblioteket ”Landsbyen og Det danske Samfund”, står der et sted således angående byens vandforsyning: Mellem gård nr. 8 og 9 fandtes en 3 m vid bybrønd. Den var opført af indtil 1 m store kampesten på en svær firsiddet egetræsramme. Denne brønd åg skulle hindre at en enkelt sten sank for dybt og bragte de øvrige ud af leje. I det blanke vand spejlede brøndvippens krogede arm sig sammen med de drivende skyer, når vandspejlet ikke forstyrredes af svømmende tudser.

Brønden var næppe ældre end fra 1650. Før den tid har man vel taget det vand man skulle bruge i gadekæret. Sit personlige drikkebehov fik man sagtens dækket gennem det gode stærke øl, som husets kvinder forstod at brygge. Hvor vandet til ølbrygningen kom fra kunne jo være lige meget.

Tiden sidst i forrige århundrede (vel nærmest den sidste halvdel) betegnes flere steder som oplysningstiden. Den indledtes med bondestandens frigørelse, senere nedsattes den stor skolekommission, hvis betænkning resulterede i anordningen af 29. juli 1914 om almueskolevæsenet i Danmark. Dette var anordningen, men eftersom oplysningen var på den tid, kan vi nok gå ud fra, at det tog tid, før den blev ført ud i livet.

Tømmerby gamle skole er bygget i 1850 i stil som et husmandsbrug (således betegnes den i bogen ”Landet mod Nordvest”) og betegnelsen var god nok, det var også et husmandsbrug samtidig med, at der var skolestue og lejlighed til degnen. Der var den gang jord til så godt som alle degneembeder her ude på landet, så degnen kunne holde et par køer. De sidste år der var jord til skolen her i Tømmerby, var den forpagtet ud, og så vidt jeg erindrer, blev den solgt først i 1900-tallet. Andenlærerboligen var opført i 1892 uden jord til.

De to gamle skoler i Lild, både den på Bjerget og den på Kæret havde sikkert også jord til, det var også en nødvendighed efter den løn en degn fik dengang. Hvad undervisningen angår, vil det vist være urimeligt at forlange de store resultater, selv om mange lærer gik ihærdigt op i deres gerning, der skulle også tid til at passe landbruget, da dettes afkast var med til at skaffe dagligt brød. Mange steder var der tillige stor mangel på kvalificerede lærere, ja nogle steder blev der endog anvendt ganske almindelige, godt begavede mennesker uden nogen særlig uddannelse. Jeg husker således en udtalelse, der lød således: om sommeren var han murermester, om vinteren skolemester, og han var lige god til begge dele. Eftersom forholdene var, kan vi godt forstå, at det skred langsomt frem, men fremad gik det trods alt og sammen med det stadig stigende børneantal kom også kravet om en bedre undervisning.

Men ikke kun i børneskolen rejstes kravet, og det der vel kan betegnes som voksenundervisning var i god fremgang. Højskolerne og landbrugsskolernes elevtal var stigende år for år. Undervisning i form af kursus, måske nok mest på det landbrugsfaglige område, ligeledes tiltagende. Igennem faglige bøger og tidsskrifter udfoldedes der et stort og vist mange gange et lidet taknemmeligt arbejde. På det kommunale område var der også store forandringer i årene omkring århundredeskiftet.

Der blev i 1904 bygget ny skole i Kærup, hvor der ikke havde været skole tidligere, men som allerede nævnt var børneantallet stigende, og på samme tid var der ved at blive en by her i Frøstrup. Ny skole blev bygget på Bjerget i 1908 til afløsning af den gamle Lild skole. Hvornår Kæret skole blev ombygget, husker jeg ikke, men det var en hel del senere. Endvidere var der i mange år skole i Glæde, men som forholdene har ændret sig derude, er der næsten ingen børn mere (kun sommerhuse), og skolen er nedlagt for mange år siden.

I årene hen i 1930'erne kom så kravet om en ny skole i Tømmerby, men inden den kom i gang, kom Anden Verdenskrig og lagde hindringer i vejen, og efterhånden som vi hørte om skoler, der blev taget i brug af de fremmede, var der ingen grund til at jage på med byggeriet. Efter at sagen

havde været stillet i bero i nogle år, blev der taget fat, og skolen blev taget i brug i 1946. Skolen kostede 380.000 kr. at bygge, senere er der bygget to nye lærerboliger til ved samme skole.

I 1960 byggedes ny centralskole på Bjerget og samtidig nedlagdes Kæret skole samt en privatskole ved Lildstrand. Endvidere er vor lille friskole her i Tømmerby nedlagt, hvilket skete i 1942. Foruden alt det her nævnte, har kommunen nu skoleforbund med Øsløs-Vesløs-Arup kommune, hvortil der sendes en del børn (med bil), både dem til 8. og 9. klasse, samt realklasserne. Tænker vi tilbage på de forhold, som vi havde i vor skoletid, da synes jeg nok, der kan blive plads for en lille undskyldning, for at alt det, jeg har prøvet på at give udtryk for, er fuld af fejl og mangler.

Samtidig må vi også undres over den store udvikling, der er sket på undervisningsområdet, og tillige over den ændring der er sket med hensyn til at stille krav til kommunen og det offentlige, om det alt sammen er til det bedre er en anden sag.

Ja fremskridt har der været på alle områder fra fortid til nutid, og da fremskridt altid koster penge, var det vel ikke underligt, at der også den gang var folk, der rystede lidt på hovedet og kom med udtalelser i lighed med, hvad jeg har hørt nu igennem ca. 60 år: ”det ka’ aldri’ blyv ve å go”. Jeg hørte den udtalelse første gang ca. 1904. Vor nabo var kommet i sognerådet, far og han sad og drøftede kommunalpolitik, og efter hvad jeg kan se i kommunens arkiv, har sognerådet i dette år måttet forhøje udskrivningen fra 19.400 kr. til 22.900 kr., den store forhøjelse har nok været i forbindelse med skolebyggeriet i Kærup i dette eller det følgende år.

Nu vil nogle vel mene, at det var en ubetydelig stigning, men alligevel knap 20 % i forhold til året før. Det må erkendes som et bevis for disse mænds sunde måde at tænke på og stræben efter ikke at lave gæld, der skulle blive en byrde for deres efterkommere. Den forannævnte forhøjelse af udskrivningen var nemlig lig halvdelen af, hvad skolen kostede at bygge. Tænk om vi andre i 1946 havde forhøjet udskrivningen med halvdelen af, hvad Tømmerby skole kostede at bygge, så havde vi vist snart været ude af rådet.

Som kommunekasserer, i årene efter at skolen var bygget, arbejdede jeg på, år efter år, at få udskrivningen forhøjet, men det gik trent, og jeg vil stadig holde på, at det havde været klog politik at gøre det, hvor meget er der ikke kostet på skolen siden, og hvem kan forudse, hvordan skoleforholdene vil blive under den nye kommunesammenlægning. Hvor mange skoler er ikke blevet nedlagt efter ganske få års anvendelse til deres oprindelige formål. Værdien af en bygning (selv om den er både stor og flot) er ikke ret stor, hvis den skal ombygges til andet formål, og da må det under alle forhold være klogt, at have gælden stærkt nedbragt. Jeg synes derimod forholdene peger mere hen imod at få optaget nogle langfristede lån.

En af de ting, der også bør nævnes som et fremskridt, var salget af Fattiggården på Bjerget og i stedet opførelsen af Alderdomshjemmet her i Frøstrup i 1919.

Når jeg nu har påpeget, hvorledes nogle var betænkelig ved de store udgifter, må det også være berettiget at forklare lidt om, hvor små indtægterne i virkeligheden var. I en bog ”Da står en ny tids bonde” (af Fridlev Skrubbeltrang) skrevet til 150 års jubilæet for bondestandens frigørelse, skrives sådan: og det stod bønderne klart, at i forbindelse med de allerede kendte kommunale udgifter, da kom nu skolevæsenet og fattigvæsenet til at spille en større og større rolle, og som følge heraf kunne en gårdmand komme op på en snes kroner pr. tønde hartkorn, en sådan sognebyrde havde deres forældre jo ikke kendt. Nu må vi dertil erindre, at der i almindelighed hvilede en del mere hartkorn på de enkelte ejendomme på grund af de større jordarealer, der tilhørte de fleste ejendomme.

Hartkornsmængden var den samme i antal tønder her i kommunen, som det er i dag, men langt færre ejendomme at fordele det på, idet der for en 130-140 år siden, fandt en del udflytninger sted. Omkring 1870 fandtes her i landet 320.000 heste, 1 ¼ million stk. hornkvæg, 400.000 stk. svin og

1.800.000 får. På samme tid i 1860 indbragte smør kun 12½ % af eksportindtægten, flæsk 6½ %, æg betød ingenting. Og så var det endda kun det såkaldte herregårdssmør, der kunne leveres som eksportvare. Som jeg tidligere har omtalt og som ovenstående bekræfter, var det udførsel af korn, heste og kreaturer, der hjembragte langt den største part.

Omkring 1870 regnedes det for godt, når en ko kunne give 75 pund smør årlig, værdi 40-50 kr., det smør, der ikke blev brugt i hjemmet, blev gerne leveret til høkeren. Bondesmør, som det benævnes, lå i pris langt under herregårdssmørret (somme tider kun det halve), så efter det her fremførte, er det jo klart, at de havde nødig at vende skillingerne to gange, før de gav dem ud. Trods den lille betydning smørproduktionen havde haft hidtil, må vi erkende, at efterslægten har al mulig grund til at se op til de mænd, der allerede på den tid turde gå i gang med oprettelse af de første andelsmejerier. Det første blev oprettet i Hjedding i 1882, men efter at folk fra andre egne havde gjort sig bekendt med de gode resultater, bredte de sig med stor hast.

Allerede i 1888 var der 200. Der var eksempler på, at andelsmejerierne på tre år havde betalt alle anlægsomkostningerne og samtidig sikret andelshaverne lige så meget for deres mælk, som fælles eller privatmejerierne ville have givet. Da Ladelund Landbrugsskole i 1887 begyndte at uddanne mejerister, blev manglen på kyndig ledelse ret hurtigt afhjulpet. Samtidig blev der en udbredt agitation for fremstilling af renere mælk, og tillige at få det samlet på mejerierne og behandlet af kyndige, således opnåedes der hurtigt smør af en langt bedre og mere ensartet kvalitet. I samme periode voksede Danmarks høstudbytte med over 25 % ved brugen af kunstgødning (selv i små mængder), og af hø avledes der i 1900 50 % mere end i 1880'erne. Der står på side 99, at bønderne nu kunne regne med at komme op på en skattebyrde af 20 kr. pr. tønne hartkorn.

Mejeriet Kaphøj

En af de begivenheder, der formodentlig har givet anledning til en hel del røre på egnen, var nok oprettelse af mejeriet Kaphøj i Tømmerby. Mejeriet startede den 1. november 1892. Der havde forud for den været et par private mejerier, et på Selbjerggård og et i Frøstrup, men her som andre steder gik andelsbevægelsen stærkt frem. Angående mejeriet Kaphøj og dens start, står der en hel del, der nok kan have interesse at skifte bekendtskab med i den første forhandlingsprotokol, og jeg vil forsøge at gengive noget af det, da det på mange måder giver et indblik i de beskedne pengebeløb, der var i omsætning den gang.

De første vedtægter er indført i protokollen, men hvornår de er vedtaget, og den første bestyrelse er valgt ses ikke af protokollen. Det første der står, er følgende: Undertegnede beboere af Lild og Tømmerby samt Øsløs, Vesløs og Arup sogne vedtager følgende vedtægter for anlæg og drift af et andelsmejeri, som opføres ved Fæggesund landevej ved sydenden af Tømmerby. Da mejeriets placering ifølge det foranstående er vedtaget, må der allerede forud have været afholdt et møde, hvor der er valgt bestyrelse eller byggeudvalg.

Vedtægterne er underskrevet af følgende: Anders Søndergaard og Kr. Saarup for Lild sogn, Andreas Poulsen og Kristen Mortensen for Tømmerby sogn, Niels Sørensen og P. Bonnerup for Øsløs sogn, P. Larsen og Ole P. Kristensen for Arup sogn, Jens Poulsen og ? for Vesløs sogn. Vedtægterne er ret almindelige, kun § 16 synes jeg skal med i sin fulde ordlyd: Malkende køer må ikke fodres stærkere med kålrabi, roetop, rug, ærter eller vikker end at mælk og smør ikke får afsmag deraf, og overhovedet må ikke anvendes foder, som formoder at have skadelig indflydelse på smørrets kvalitet, og endelig underkaster interessenterne sig generalforsamlingens beslutning angående fodringen og anvendelse af foderstoffer. Det ses tydeligt af foranstående, at det var i roernes barndom. Efter at alle interessenterne har underskrevet vedtægterne, står der følgende: Det vedtoges ved generalforsamlingen den 4. januar 1896, at medlemmer som ikke var indmeldt 1. maj

dette år, skulle betale 2 kr. pr. tdr. hartkorn og i tiden derefter, efter bestyrelsens skøn (det var nemlig ikke alle der gik med fra begyndelsen).

Tømmerby skole, den 4. januar 1896, underskrevet af den samlede bestyrelse. Den 12. februar 1896 var bestyrelsen samlet og købte byggepladsen til mejeriet af Laurits Bundgaard i Tømmerby. Bundgaards betingelser er følgende: Han skænker 2 skæpper land frit og for hvert skæppe land vi vil have mere, skal vi betale 25 kr. hvilket bestyrelsen er enige om, underskrevet af den samlede bestyrelse den 12-2-1896.

Den 27. februar 1896 var bestyrelsen samlet i Bjerget Kro og købte maskiner og alt inventar til mejeriet i Tømmerby af fabrikant Buaas i Aalborg, på betingelser som kontrakten udviser, for en købesum af 9.700 kr. , hvilket bestyrelsen var enige om. Tømmerby, den 27. februar 1896 den samlede bestyrelse: Kristen Saarup - Ole Kristen Kristensen – Jens Poulsen – m.f.p. Peter Bonnerup – Niels Sørensen – Peder Larsen – Andreas Poulsen – A. Søndergaard Vinther – Christen Mortensen, ovennævnte Ole Kristen Kristensen var min bedstefar.

Søndag den 29. marts 1896 var bestyrelsen samlet hos Anders Søndergaard i Lund, hvor følgende blev vedtaget:

At overlade mejeribygningens opførelse samt at levere alt komplet til brug, kort sagt med nøglen i døren for den sum, som hr. fabrikant Buaas tilbød i Bjerget Kro den 27. februar 1896, nemlig 19.000 kr. og 500 kr. i skel til fabrikant Buaas.

Mejerist Jens Kragholm af Sejerslev på Mors var til stede og fæstedes på følgende vilkår: Jens Kragholm har forpligtigelse til at drive mejeriet og holde de nødvendige folk til mejeriets betjening. Som vederlag herfor erholder han fri bolig, brændsel, belysning, skummet mælk, ost, to potter sød mælk eller en pælg fløde daglig til husholdningen. Dertil 1.200 kr. skriver tolvhundrede kroner og 12 % af overskud efter at alle med driften forbundne udgifter er fradraget, dog ikke renter og afdrag på mejeriet eller mulige nyanskaffelser. Undertegnede erklærer herved at være fæstet på de ovenanførte betingelser. Lund, den 29. marts 1896.

Jens Kragholm og den samlede bestyrelse.

Den 1. november 1896 var bestyrelsen samlet på mejeriet, ingen sager af betydning, men jeg formoder, det har været for at fejre igangsættelsen. Det ses ikke af protokollen, hvem der har kørt mælken det første år, og heller ikke hvad det har kostet.

Fredag den 8. juli 1897 afholdtes bestyrelsesmøde på mejeriet, alle medlemmer var mødt. Første sag på dagsordenen var ordning af mælkeruterne for det næste driftsår, ruterne blev samme dag bortakkorderet. Det bestemtes, at der fra næste år skal udgå to vogne fra Vesløs og Arup sogne. Den ene udgår fra Peder Lukkassens vej i det sydlige Arup og skal tage mælken i det sydlige Arup by og det sydlige Vesløs til Vesløs kirke. Hvem der fik turen står der ikke. Den anden tur udgår fra Peder Jensens i Amtoft og skal tage mælken i Amtoft by og nord på til Vesløs mølle, går derfra op ad Vesløs Mark og tager mælken fra beboerne der, støder så til hovedvejen ved Vesløs kirke, hvorfra den tager al mælken, der bliver bragt til vejen, lige til mejeriet. Laveste bud var på 750 kr.

Den tredje tur begynder ved Kristian Søndergaards vej på Kæret (Rotbølgård) og tager al mælken af landevejen gennem Frøstrup og Tømmerby til mejeriet. Søren Larsen (kaldet Bolsen, min far broder) overdroges turen for 675 kr.

Den 4. tur er Lund, der fra 1. november skal begynde i Laurits Christensens gård og ellers uforandret, det vil sige tage al mælken gennem Lund, Kærup og Tømmerby Mark til mejeriet, kostede 790 kr. 5. tur fra det sydlige Øsløs til Jens Bo i Skårup kostede 825 kr. 6. tur, Lyng, kostede 170 kr. 7. tur Thorsbjerg, Skårup og Højstrup blev ikke bortliciteret, men skal køres efter gennemsnitsprisen af hvad mælken koster at få indkørt.

Smørkørsel til Fæggesund blev udbud for 2,75 kr. egentlig. Smørkørsel til Fjerritslev eller Thisted kom til at koste 7,25 kr. egentlig. Jeg går ud fra, at det foranstående med tilbud om levering enten i Fjerritslev eller Thisted, er med tanken om, at sejladsen i Limfjorden kan blive standset af

isen. Siden sidste møde havde formanden og mejeribestyreren afsluttet handel med T.C. Dige i Øsløs om levering på mejeriet af 400 tønder dampkul for 2,65 pr. tønde.

På et bestyrelsesmøde den 25. april 1898 vedtoges det at tage beboerne på Kærup Holme med, imod at de selv leverer og afhenter deres mælk i Kærup. Ligeledes vedtoges det at tage beboerne i Langvad med, det ser ud til, at de selv skal levere mælken på mejeriet imod at få udkørselsprisen.

Den 29. juni var der bestyrelsesmøde på mejeriet med forskellige små sager på dagsorden, men en ting synes jeg skal bemærkes. Det vedtoges at interessenter skal give 10 øre for et bad, ikke interessenter 35 øre, eller 10 kr. årlig for hele husstanden. Der kan gives småkårsfolk, der bader efter lægens råd, lempelse i betalingen eller helt fritage dem.

Bestyrelsesmøde afholdtes på mejeriet, den 8. juni, det vedtoges at lade opføre et ishus i dette efterår. Jens Kragholm fæstedes for 2.300 kr. i fast løn samt 200 kr. der står ikke hvad det er for, men jeg formoder, det er løn som kasserer. Det vedtoges at bortlicitere mælkekørslen den 19. juli dette år.

Den 19. juli 1899 afholdtes licitation over mælkekørslen for det kommende år fra 1. november 1899 til 1. november 1900, da det nu er blevet nok så klart affattet, tillader jeg mig at notere dem op.

1. Arup tur	1.000 kr.	
2. Vesløs tur	820 kr.	
3. Øsløs tur	735 kr.	
4. Øsløs nordre tur	420 kr.	
5. Lynge tur	189 kr.	
6. Lund tur	850 kr.	
7. Kæret tur	770 kr.	i alt 4.784 kr.

Smørkørsel til Fæggesund, 3 kr. pr. tur, Amtoft 2,50, til Fjerritslev 8 kr. pr. tur, alle får mejeriets vogne, som leveres tilbage samme dag, og så skal smørkuskene gratis medtage til mejeriet alle mindre pakker og kasser. For store kasser og lignende ting eller ost som returfragt erholdes betaling. Underskrevet af den samlede bestyrelse.

Generalforsamling afholdtes i Tømmerby skole den 18. december 1899, regnskabet godkendtes. Det vedtoges ikke at arbejde for kvalitetsbetaling. Derefter blev Mads Boesen, Øsløs tilstået at fylde det nyopførte ishus for 114 kr. Den 23. april 1900 afholdtes bestyrelsesmøde på mejeriet. Beboerne på Kærup Holme andrager om at der ydes dem noget vederlag for at befordre deres mælk til Kærup. Bestyrelsen mente ikke i tiden at kunne imødekomme dette krav, men skal ved mulig omlægning af ruterne søge at tage al muligt hensyn til deres ønsker. Beboerne fra Hjardemål Klit og Langvad begærer at blive knyttet til mejeriet som leverandører. Det vedtoges at tage dem med for et år og afregne og betale deres mælk ligesom de andre andelshavere, samt overskud som andre andelshavere. I kørepenge får de gennemsnitsprisen af hvad al mælken koster at få indkørt.

Den 20. juni 1900 afholdtes bestyrelsesmøde på mejeriet, Jens Kragholm fæstedes igen som bestyrer for mejeriet fra 1. november 1900 og op bærer foruden de samme naturalier som hidtil en fast løn af 2.300 kr. årligt – to tusinde tre hundrede kroner – samt hundrede mere når mælkemængden overstiger 3,5 million pund årligt. Denne lønoverenskomst gælder for bestandig, dog han begge parter sige sig løs fra forpligtelsen med et halvt års varsel. Som det er anført ovenfor skulle Kragholm have tillæg i lønnen, såfremt mælkemængden oversteg 3,5 million pund, til sammenligning kan anføres at mælkemængden i 1965 fra Hannæs mejeri var 4,6 millioner kg og for Kaphøj 4,7 millioner kg, i alt 9,3 millioner kg, lig med 18,6 millioner pund, eller ca. 6 gange så meget som det de den gang regnede for en mulighed.

I 1911 den 11. december afholdtes den sidste ordinære generalforsamling, hvor mejeriet var fælles med Sydhannæs. Der var i denne sommer bygget nyt mejeri i Vesløs. Forud for vedtagelsen

om at opløse samarbejdet med Sydhannæs, var der ret naturligt foregået en del forhandlinger. Der har ifølge forhandlingsprotokollen været afholdt generalforsamling i Vesløs kro fredag den 9. november 1910, hvor statskonsulent Pedersen fra Århus holdt foredrag om mejeriets afvikling og fortsættelse. Sagen drøftedes og det bestemtes at gå omkring med lister til underskrift på, hvem der ønskede at fortsætte med mejeriet Kaphøj i næste periode, der vedtoges at skulle vare i 10 år.

Bestyrelsesmøde afholdtes på mejeriet den 23. januar 1911 med forhandling om hvorvidt bestyrelsen betragtede de underskrevne lister som bindende. Bestyrelsen var fuldstændig enige om, at de var bindende. Ekstra generalforsamling bestemtes afholdt den 6. december 1911 i Vesløs aholdshotel. I tiden mellem de to generalforsamlinger, var der en vældig diskussion mand og mand imellem, hvorledes sagen kunne ordnes og hvor stor prisen kunne blive for mejeriet og meget mere.

Vi må jo nu lige tage i betragtning, at der var gået 15 år siden mejeriet i Tømmerby var bygget, og med den udvikling mejeribruget havde haft i det forløbne tidsrum, var der sket en stor udvikling, og nogle betragtede allerede mejeriet som en del forældet. Tiden gik og det blev den 6. februar, hvor generalforsamlingen blev afholdt. Her vil jeg gerne gengive ordret efter forhandlingsprotokollen:

Ekstra generalforsamling afholdtes i Vesløs kro mandag den 6. februar 1911, hvor følgende vedtoges:

Mejeriet Kaphøj købes af Tømmerby – Lild kommunes beboere på følgende betingelser:

De sydlige sogne modtager en gang for alle 2.000 kr. skriver to tusinde kroner, samt mælkevogne og slæder, der går på de sydlige ruter, derimod frigiver mejeriet Kaphøj alle underskriverne på Sydhannæs og samtidig frigives mejeriet Kaphøj for forpligtigelser overfor underskriverne, hvilket de sydlige sognes beboere skal skaffe i orden og give besked om i løbet af 8 dage, før dette er klaret, er handlen ikke endelig i orden. De sydlige sogne skal deltage i de almindelige udgifter til mejeriet Kaphøjs drift til 1. november 1911.

Hvis det bliver nødvendigt at anskaffe en kølemaskine i sommerens løb, da er det ligeledes fælles i alles interesse. Den skal derefter ved periodens udløb udbydes til auktion mellem Syd – og Nordhannæs.

Derefter sluttes generalforsamlingen og adskillelsen var endelig vedtaget.

Bestyrelsesmøde afholdtes på mejeriet Kaphøj den 31. oktober 1911, hvor alle medlemmer var mødte, for at opgøre, hvad der var i behold af indkøbte varer. Der fandtes at være forskellige naturalier til en værdi af 86 kr. og 70 øre. I den sidste bestyrelse for det samlede mejeri var Peder A. Pedersen, Tømmerby, Chr. Oddershede Arup, Lars Amtoft, Amtoft, A. Ingvard Ingvardsen, Jens Dahlgaard, Kærup, Erik Bonnerup, Øsløs, Tværgaard Godiksen, Lund, Søren Thomsen, Bjerget og Jens Jensen, vistnok fra Vesløs.

Den 11. december 1911 afholdt mejeriet Kaphøj generalforsamling for den samlede mejeri på Hannæs, hvor alle var indbudte, både på Nord – og Sydhannæs. Regnskabet oplæstes og godkendtes uden omtale. Den gamle bestyrelse for det samlede mejeri var enig om, at de 52 kr., der var som kassebeholdning, skulle bruges på følgende måde: alle de mødte skal have kaffe, og hvad der bliver i behold skal deles efter mælkemængde på Syd – og Nordhannæs og tilfalde hjælpekasernerne i begge kommuner. Dernæst betragter vi at Syd - og Nordhannæs er adskilte i mejeri. Da der ikke forelå flere sager til behandling sluttedes mødet. Underskrevet af en lang række af de tilstedeværende.

Ved generalforsamlingen fredag den 3. marts 1911 vedtoges det at fortsætte med mejeriet Kaphøj i 10 år fra 1. november 1911, derefter foretoges valg af 7 medlemmer til bestyrelsen, valgt blev: Peder A. Pedersen, Tømmerby, J.C. Overgaard, Tømmerby, Peder Bak, Højstrup, Laurits Christensen, Lund, Tværgaard Godiksen, Lund, Søren Thomsen, Bjerget og Mads Dalsgaard, Hjørdemål Klit. Mejeribestyrer Jensen fæstedes for et år fra 1. november 1911 til 31. oktober 1912. Han skal i løn have 24 pund sød mælk af hver 1000 pund indvejet sød mælk + fri bolig, brændsel og

belysning, samt 1 pælg fløde daglig og skummet mælk og kærnemælk til husholdningen. I vederlag for at være regnskabsfører og kasserer får han 150 kr. Han forpligtiger sig til at holde en udlært mejerist samt tilstrækkelig folk til mejeriets drift.

Da mejeriet nu var kommet i en rolig gænge skal her blot bemærkes, at der den 4. december 1920 vedtoges en ny periode gældende fra 1-11-1920 til 31-10-1926.

På en ekstra generalforsamling den 21. februar 1925 med dagsorden om istandsættelse af det gamle mejeri eller bygning af et nyt. For at bygge nyt stemte 122, imod 86. På generalforsamlingen den 11. december kom bestyrelsen med forslag om at udsætte bygningen af et nyt mejeri til 1927, hvilket vedtoges.

Bestyrelsesmøde afholdtes i Frøstrup kro den 25-10-1927, man vedtog at sælge den vestlige ende af det gamle mejeri, ca. 19 alen til Inger Marie Dalsgaard, Tømmerby, for en sum af 2.400 kr. Den 1. november 1927 startede så det nye mejeri i Frøstrup. Bygningerne kostede så vidt jeg husker 60.000 kr., maskiner m.m. ca. 30.000 kr.

Bestyrelsesmøde afholdtes på mejeriet den 10-1-1928, man vedtog at afholde en selskabelig sammenkomst i anledning af opførelsen af det nye mejeri. Bestyrelsen akkorderede i den anledning med gæstgiver Møller, der stiller lokaler til rådighed og serverer andelshaverne chokolade og kaffe til en pris af 1,25 pr. kuvert, skriver en krone og fem og tyve ører for hver, understreget af mig for at dokumentere rigtigheden af prisen. Ligeledes indgik Martin Bagger, Frøstrup, på at forevise en film efter aftale.

Det kan måske indvendes, at det er for meget papir at anvende og for langtrukken en omtale af mejeriets oprettelse og videre forløb, men jeg synes, der er så mange vedtagelser, der giver en god oplysning om forholdene, bevise hvor småt det hele var. Læg først mærke til mejeribestyrerens løn, foruden de naturalier han er bevilget, mælk, smør, husly m.m. En fast løn af 1.200 kr. + 12 % af overskuddet, der står intet i forhandlingsprotokollen om den kontante løns størrelse, men ifølge to overskudslistes fra 3. og 4. regnskabsår, jeg har fået opbevaret efter min far, der var i bestyrelsen den gang, kan der skønnes lidt om overskuddets størrelse.

Listerne kaldes Tømmerby nord og strækker sig fra Dalsgård i Frøstrup til Mellemmølle i Tømmerby. Det første år er beløbet 356 kr., den højeste fik 34 kr. 53 øre, det andet år er der 25 leverandører på listen og beløbet er da 439 kr. 16 øre, den højeste fik 47 kr. 15 øre, den laveste 1 kr. 13 øre, der var ni i den samlede bestyrelse. Foretager vi følgende opstilling og regner med 500 kr. til deling for hvert bestyrelsesmedlem, 4.500 kr. og sætter afdrag til ca. 1.800 kr. og renter til ca. 800 kr., bliver de samlede udgifter 7.100 kr. deraf skal bestyreren have 12 %, 850 kr. + fast løn 1.200 kr. i alt 2.050 kr., deraf skal bestyreren lønne og koste det til mejeriets drift nødvendige mandskab. Dette stemmer også ret godt med det, der er vedtaget i 1900, da er Jens Kragholm fæstet for en kontant løn af 2.300 kr. + de samme naturalier, men ingen % er nævnt. Ligeledes stemmer det godt med hvad tidligere er nævnt, at der var mejerier, der havde indtjent hele anlægssummen på en 3 – 4 år og endda betalt leverandørerne det samme for mælken, som de kunne have fået andre steder. At de så her har udbetalt overskud til andelshaverne og så udbetalt mejeriets anlægssum over hele perioden, er så en anden sag.

Et andet punkt er den pris mælkekuskene fik for de store ture, ca. 2 kr. dagligt. Turen fra Rotbølgård på Kæret skulle tage al mælken derfra og til mejeriet, det kostede i 1897 675 kr.. Da det ifølge hele mejeribrugets indretning tog meget længere tid at skumme mælken, kan vi nok regne med, at det i efterårs- og vintermånederne, var hvad vi vil kalde en heldagstur, så der skulle et par kraftige heste til. En ting mere at tage hensyn til, var at udførsel af korn ikke rigtig var slået igennem, så kornprisen var temmelig høj, ca. 10 kr. pr. tønde. Altså fem dages kørsel for at tjene en tønde korn.

Som det kan ses af lønoverenskomsten i 1900, skal bestyreren have tillæg, såfremt mælkemængden overstiger 3½ million pund mælk. Efter opgørelsen for forrige regnskabsår for

begge mejerier her på Hannæs, var mælkemængden da stegt til 18,6 millioner pund eller knap seks gange så meget som i 1900. Efter den tabel, der før er angivet, var mælkemængden i perioden 1901 – 05 steget meget i forhold til forrige periode, dette for at vi kan danne os et skøn over de beskedne smør – og mælkemængder, der var til rådighed i årene før 1900. Jeg synes det giver et godt indblik i de forhold, der herskede på den tid og er med til at forklare lidt om den indgroede respekt, der var i almindelighed imod at stifte gæld, der skulle jo kontanter til når renter og afdrag skulle betales, og dem var der vel nok få af.

Lidt om sædskifte og jordens bearbejdning.

Et almindeligt sædskifte (før roernes andel deri) var oftest en seks marks drift. Først byg, almindelig seksradet, derefter rug, sidst havre med udlæg, derefter græs i tre år.

Jordens behandling var som regel følgende: grønjorden blev skrælplojet om efteråret. Om foråret blev den, som noget af det første arbejde, der udførtes, pløjet anden gang, lidt dybere end første gang, godt gennemharvet, dertil brugtes en træharve med rette jerntænder, senere tromlet for at rådne, jo mere tæt pløjelaget kunne blive, des bedre kunne grønjorden rådne. Således lå den til hen i maj, så fik den staldgødning, som regel fik den næsten al den gødning, der var til rådighed for et helt år. Byggen var tit god, men tilbøjelig til at gå i leje, hvilket besværliggjorde høsten en hel del.

Efter høst blev bygstubben pløjet tykt og tilsået med rug uden gødning af nogen art. Så snart rugen var kørt hjem, blev rugstubbene skrælplojet og godt gennemharvet og som regel pløjet igen i løbet af efteråret og var derefter klar til efterårssåning af havren. Var det nu en ejendom, der kunne ofre lidt gødning til havren, fik det et ganske tyndt lag, eventuelt lidt fåregødning, havren blev sået sammen med gødningen og det hele pløjet ned. Efter nogle dage blev der sået græsfrø, hjemmeavlede rødkløver, der blev nedharvet og ellers fik der lov at gro, hvad der kunne i de tre år græsset lå. Det er jo en selvfølge, at al såning både af korn og græs foregik med hånden.

I samme tid som foran nævnt begyndte nogle enkelte at dyrke lidt roer, særlig på den bedste jord, som regel på rugens plads i sædskiftet. Det var også ved den tid, der blev stærkt røre om kunstgødningen og den vidunderlige virkning, der opnåedes ved brugen af samme, vistnok først i engene og på græsmarkerne, der viste de største udslag i forøgede afgrøder. Samtidig med det tiltagende indkøb af korn og kraftfoder og deraf større besætninger, var landbruget nu inde i den udvikling, der stadig er fortsat siden, afbrudt af forskellige uheldige forhold.

Først krigen i 1914-18 med standsning af tilførsel udefra, aflevering af rugen til staten osv. Her på egnen virkede alt dette særligt uheldigt på grund af den store del lette sandjord, og tillige har rugen sikkert her udgjort flere % af kornafgrøderne end mange andre steder. Ganske vist var der en tid, hvor landmændene fik majs i stedet for rugen, men dette holdt også op, der kom jo noget, der hed den uindskrænkede undervandsbådskrig, der standsede al tilførsel vest fra. Dertil kom at jorden var ret fattig på næringsstoffer, så det hele både avl og besætning gik betydelig tilbage. Vi må stadigvæk huske på, at det åremål, hvor der havde været brugt kunstgødning og indkøbt korn for at udvide besætningen, havde været ganske kort. En jord der i den grad var udpint for næringsstoffer, som tilfældet var omkring 1900, den kommer nu engang ikke i god gødningskraft på nogle få år.

Efter nogle år med god fremgang kom de dårlige tider i 30'erne med svineregulering og elendige priser på alt. Efter det hele havde rettet sig sidst i 30'erne, kom så anden verdenskrig med rationering af kunstgødning, men dette til trods blev avlen alligevel meget bedre end under første krig. Ligeledes besætningerne da jorden nu igennem mange år var blevet tilført en meget større gødningsmængde. Til trods for alle store og små genvordigheder, har tiden siden århundredeskiftet været præget af en stadig fremadskridende forbedring både af jord og besætning, en fremgang, som vi håber på kan fortsætte på trods af alle store ændringer, både med hensyn til ejendomsstørrelse og ændrede produktionsforhold.

Arbejdets gang i landbruget

Selve drøvten (såningen) var som regel tilendebragt sidst i maj, selv om den var en del mere arbejdskrævende med de redskaber, der var til rådighed den gang, imod hvad senere tider har belært os om. Når såningen var tilendebragt, kom tørvegravningen, fladtørv og hovntørv blevet gravet ude i Tømmerby kær, samme sted blev der også æltet skottørv.

Når en karl skulle ud for at grave fladtørv, havde det stor betydning, om han havde forståelse af at finde hen, hvor de gode tørv var (til stor anerkendelse fra husmoderen). Fladtørvene blev gravet rundt om bakkerne i skellet mellem græs og lyng, der kunne tit sidde en krans af gode tørv rundt om en bakke. Formen var rund, ca. ½ alen i diameter, tykkest på midten, de blev gravet med en såkaldt fladtørvsspade. Tørvene blev lagt på fladen med lyngsiden nedad, efter 10-14 dage blev de rejst op, to og to mod hinanden, således stod de, til de var færdige til hjemkørsel.

Hvor de gravede i større mængder (til salg), blev de ofte stakket med et bestemt antal i hver stak. Dette var tilfældet i Rødbrogård, hvor en mand gravede den halve sommer. Hovntørvene blev gravet i engen. Hvor der kun var et tyndt lag tørvejord, blev de gravet på fladen ca. 2 tommer tykke, 4 tommer brede og 8-10 tommer lange. Var der dybere lag af tørvejord, blev de gravet på kant noget nær samme størrelse.

Efterhånden som tiden gik, og der kom nye former på kakkelovne (til afløsning af bilæggerovne), blev det mere almindeligt med æltede tørv (skottørv), der blev fremstillet af bedre tørvejord og som følge deraf også af en bedre kvalitet.

Var tørvejorden indtil en meter eller 1½ dyb, kunne der blive ret gode tørv. Til dette arbejde var der som regel fire mand, en trak jorden op med en såkaldt trækopfjæl, en tynd træplade med en træstang for oven, en vinkeljernskniv for nedden, hvorpå der sad en bevægelig kniv, der med et håndtag kunne drejes ind og skære tørvemassen fri i bunden. Den mand, der trak op, skulle så findele jorden, enten ved at træde i den eller slå den i stykker med en greb for senere at skovle den ned til ham, der stod i ”æ æltpøt”, et langagtigt hul godt en alen bred og ca. 3 alen lang, dybden kunne reguleres efter vandstanden i engen. I bunden var lagt en dør eller lignende. Den mand, der stor i ”æ pøt”, bearbejdede så tørvemassen yderligere ved at træde i den, som regel i et par lange træskostøvler og ellers med en greb.

Når det hele var æltet færdig, blev det skovlet op i en tørvebør til den, der skulle trille på bakken, helst en bakke der var nogenlunde flad, en fordel for den, der skulle jævne ud. Til dette arbejde havde de ofte en ældre mand eller kone, da det var forholdsvis let arbejde, der mest drejede sig om et godt håndelag. Her blev tørvemassen jævnet glat ud og ved at hælde lidt vand på, kunne den få en fuldstændig glat flade, hvilket havde stor betydning for ikke at tage vand, mens de tørrede. Efter at den nu var glattet jævn ud, blev den med kanten af jævningsskovlen skåret ud på langs og tværs, så det hele fik form af tørv.

Efter at have ligget til tørring i 10 – 14 dage, blev de rejst på enden, lidt på skrå, så kun et hjørne berørte jorden af hensyn til tørringen. Her i Tømmerby sogn har der i reglen kun været fremstillet tørv til eget forbrug, kun i krigstiden (særlig 1914-18) har der været oparbejdet lidt ekstra. Derimod har der i Lild sogn været æltet og gravet tørv til salg, men der blev de fleste gravede. Mange steder ligger tørvejorden dybt nede under et tykt lag sand og ved det pres sandet har lagt derpå igennem mangfoldige år, er tørvemassen meget mere fast og derfor bedst egnet til at grave op.

Ja, alt dette er jo nu noget, der hører fortiden til, ligeledes det følgende, der bestod i at bjærge brændelyng, et par læs eller tre til brug i bageovnen eller komfuret, men der var lyngen også god. Ved at tænde med lyng i komfuret kunne man få en kedel vand i kog på ganske kort tid. Men selvfølgelig er gassen en hel del nemmere og lidt mere renlig.

Høbjærgningen

Sidst i juni begyndte høsletten, først agerhøet (alt blev jo slået med le), var der et godt lag, kom pigen gerne med og splittede det ud med en rive eller fork. Efter at have ligget på skår et par dage, blev det hverret (vendt) og godt tørt sat i stak, mest i runde stakke. For nu at sikre sig mod at vinden skulle gøre skade på stakken, blev der vredet en vrase og lagt over. Ved at stramme den nogle gange, efterhånden som stakken sank, kunne de godt stå urørte, selv i nogen hård blæst.

Efter agerhøet kom egnene, hvoraf de fleste havde en hel del. Nu kom turen, hvor karlene skulle vise deres evner til at bruge en le, særlig ude i Tømmerby kær, skulle der en hel del håndslag til for at blive regnet for en ordentlig ”hyllikål”. Først og fremmest skulle skåret være jævnt og have en passende bredde. Når bunden ofte var meget ujævn og uensartet, nogle steder med mos, andre steder med en græsart, der var meget hård (det blev kaldt katteskæg), så skulle der vel nok øvelse til at holde leen skarp.

Bagefter kom pigerne og rev det sammen for at samle det i nogenlunde store kobler. Efter at have ligget på skår eller i kobler i ca. 8 dage, alt efter vejrets beskaffenhed, var det færdigt til at køre hjem. Traf det nu i med stærk solskin, kunne det volde en hel del kvaler at få det læsset på vognen, da det var tilbøjelig til at skride ud til alle sider. Jeg tænker tit på, når vi nu ser gummivognene, hvor ville det have været en forlettelse, dersom vi havde haft sådanne vogne den gang.

Kornhøsten

Ved kornhøsten blev der også lagt vægt på, om det var en dygtig høstkarl eller ej. Kornet skulle helst ligge pænt og let på skåret, lige i roden så det var let at samle op og binde i neg, det modsatte kunne også være tilfældet til stor ulempe for opbinderen. Ved hjemkørselen blev det bundet sammen, tre neg i hver kjærv, var det noget stort rug, hvor negene var tilbøjelig til at blive større, nøjedes man med to neg, dertil brugtes simebånd, bånd der var snoet af rughalm.

Nu vil nogle måske mene, at dette arbejde med at binde negene sammen, var unødvendigt, dertil kan bemærkes, at kornet ikke så ofte var jævnt moden og derfor svandt mere i negbåndene, tit var det kort i strået og som følge deraf let at spille. Når vi derimod fik tre lagt sammen og med et bånd om, havde vi holdt på det, og en ting mere, der taler derfor, var husenes indretning. Bortset fra de store gårde var der kun en kørelo på tværs af laden, det kunne godt være sådan indrettet, at kornet skulle bæres over to gulve i laden og forkes op i en tredje, så det kunne godt have sin praktiske betydning, at der var hold på det. Efter høst blev der tærsket rug til såsæd, eventuelt byg til malt og til de enkelte grise, der måtte nøjes med spildkorn og frasortering, til det rigtige tærskearbejde kom i gang.

Da der ikke avledes ret mange kartofler og kun få roer (nogle havde slet ingen), var det ikke lang tid, der gik med optagning og hjemkørsel af dem. Det meste af efterårsarbejdet bestod i pløjning samt lidt reparation af stråtage og mønninger.

Når tærskearbejdet var tilendebragt (med plejlen) samt kastning og rensning af kornet, det tog det meste af tiden til omkring kørmis (kyndelmisse), blev der lavet tag af en del rughalm, noget blev snoet i simer (som regel karlens arbejde i de lange vinteraftner), disse blev dels anvendt til at binde kornet sammen med, og dels blev det brugt til at sy med ved oplægning af nyt tag. Havde det nu været et godt år med meget rughalm, blev der gerne lavet en hel del rugtag, som blev oplagret i 2 – 3 år, så der kunne fornyes et større stykke med nyt tag på en gang.

Angående tærskearbejdet, der hidtil var blevet udført udelukkende med plejlen, begyndte der efterhånden at komme små håndtrukne tærskemaskiner, men i sammenligning med at blive sat til at trække sådan en uhyre, var det en ærlig sag at bruge plejlen. Nogle fik anskaffet hestegang, denne bestod i at et par heste gik rundt og trak i en stang, der i forbindelse med forskellige tandhjulstræk

fik en jernaksel til at dreje rundt inde i laden. På enden af denne aksel sad et stort hjul til snoretræk på tærskemaskinen, det hele kom ud i en sammenblanding, men ellers let nok at ordne bagefter, og der kunne da godt fås en del fra hånden, når der var en 3 – 4 mand til hjælp.

Det næste skridt var vindmotoren og dertil halvrensede tærskemaskine med ryster og blæser, så kornet til dels var befriet for avner. I en periode omkring 1908 – 10 havde en del mænd i fællesskab købt et damptærskværk bestående af en lokomobil til fyring med kul og så en stor tærskemaskine. Der skulle en 12 – 14 mand til at betjene den, og de fik selvfølgelig kosten, hvor de arbejdede, det kunne nok volde stort besvær for husmoderen, dersom de var uheldige med vejret. Vi må huske på, at det hele skulle ud, da det kun var nogle enkelte, der havde plads til så stor en maskine i laden.

Petroleumsmotorer var også en del udbredt til stationær brug, både til tærskning og maling af korn. I 1920 kom så elektriciteten, men i begyndelsen var det kun nogle, der var med, men i tidens løb, blev det almindelig, således som vi kender det i dag.

Til formaling af kornet har der vist i mangfoldige år været møller, først vandmøller senere kom vindmøllerne, nu er de nærmest borte begge dele. De møller, der har været brugt før den tid, har formodentlig været de små håndkværne, det tyder de mange små møllesten på, som man har fundet rundt om ved ejendommene. Ja selv fra den første tid jeg kan huske, har der enkelte steder stået håndkværne, der ofte blev brugt til formaling af malt.

Her i Tømmerby var der i den ældre tid tre vandmøller. Nørremølle (na'møl) var beliggende ved åen lige nedfor, hvor Gustav nu bor, jorden har tilhørt vort gamle hjem i mange år. Der står i Traps Danmark, at møllen blev nedlagt omkring 1800, jeg mener nu ikke det er rigtig, jeg har forstået det sådan, at den var i virksomhed en del år senere. Mellemmølle (mel'møl) blev nedlagt omkring 1900, den har været der, hvor Søren Dahl nu bor. Søndermølle blev nedlagt for 12-15 år siden, der var i en årrække tillige vindmølle, men den har været nedbrudt i mange år ligeledes vindmøllen her i Frøstrup.

Lidt om ernæringsforholdene

Fra min barndom kan jeg huske en udtalelse, der ofte blev anvendt, når snakken kom til at dreje sig om en ejendom (eventuel en der var i handel) ”ka'en fø' en famili”. Nu forekommer spørgsmålet mig ret naturligt, når vi tager tidens krav i betragtning. De var jo alle indstillet på at leve af egne produkter. Når det forannævnte spørgsmål blev stillet var dermed underforstået, om der kunne avles det nødvendig kvantum rug til brød, byg til malt m.m., og om der var betingelser for at holde den nødvendige fåreflok både til slagting og salg. Også ulden af fårene blev taget i betragtning med henblik på de nødvendige klæder.

Omsætningen i penge var meget lille, men det var gælden i reglen også. De nødvendige indtægter kom ofte ved salg af en plag eller føl, 2 -3 kvier med kalv og nogle får og lam. Hvor meget der betragtedes for at være nødvendigt var vel nok forskelligt såvel den gang som nu. At rugen blev betragtet med særlig ærbødighed, får vi et bevis for igennem Aakjærs sange. Ved at læse i bøger, der behandler de gamle dage, kan vi forstå, der har været perioder, hvor brødet har været meget dyrt i forhold til alt andet. En udtalelse af en gammel mand med en stor flok børn lød således: ”spis møj fesk bar, æ brø' er dyr”. Fiskene kunne han nok selv hente på havet.

Når, som foran nævnt, en ejendom var af passende størrelse blev alt frembragt i hjemmet og af egne produkter. Bagningen foretoges almindeligvis med en 4 til 5 ugers mellemrum, aftenen før blev rugbrødet dejnet, sigtebrødet først om morgenen selve bagedagen. Der skulle jo også fyres i bageovnen, og de var efter tidens skik store.

I begyndelsen af fyringen, blev ovnen sort, men efterhånden som den blev varm, klarede den, og der skulle fortsættes til stenene var helt klare. Det hed sig at den ”suut” (sorte) mand skulle ud. Derefter blev ovnen fejlet med en dertil indrettet kost, så stod den lidt med ovndøren lukket for at

fordele varmen jævn og var så færdig til at sætte brød ind i. Først kom rugbrødene, de skulle inderst i ovnen, da de skulle stå der længere end sigtebrødene. Rugbrød og sigtebrød stod direkte på stenene. Skulle der bages lidt kovringer og andet pilleri, var der nogle, der havde jernplader at sætte dem ind i ovnen på, og som følge deraf fik de en dejlig pæn og glat flade forneden og smagte dejligt.

Til julebagningen blev der gjort lidt mere ud af det, da blev ovnen gerne varmet to gange, den sidste gang til kovringer og æ'kager (i form som sirupskager, men en del større) og dertil småkager og nødder. I den anledning blev der som regel lånt plader hos naboen, så hele den sidste ovnfuld var bagt på plader.

Brygning af øl

Det hjemmebryggede øl havde den gang stor betydning i den daglige kost. De første forberedelser var byggen, der blev sat i støb til malt, helst toradet byg, der blev betragtet for at give den mest kraftige øl. At sætte byggen i støb bestod i at den blev sat i blød i et kar med vand. Efter at være passende opblødt blev den båret op på loftet oven over den stue, hvori der var varme og der dækket til med store flade tørv med den side nedad, græsset var groet på, alt sammen for at få byggen til at spire.

I løbet af en uge eller deromkring, var spiringen gennemført, og byggen var nu blevet til malt. Derefter kom bilæggerovnen i brug. Der var på en del af dem en kant for oven, hvori malten blev lagt til tørring, endvidere en del i skuffen under ovnen, så begyndte tørringen, det gjaldt nu om at holde nogenlunde konstant varme. Det minder mig om en herlig, sødlig lugt, når den spirede malt blev varmet op under jævnlig omrøring. Efter at være godt gennemtørret, blev den malet meget groft på en håndkværn. Selve brygningen foregik ved, at et kar (godt skoldet og rengjort) blev anbragt på en trefod, så højt at et andet kar kunne stå nedenunder. I bryggekarret var der et hul i bunden til tapstaven. Som en slags si blev anbragt et lag rugtag i bunden af karret, hvorpå malt og humle blev lagt, derpå den mængde koghed vand, der passede til malten. Efter nogle timers forløb skulle øllet løbe i karret nedenunder, hvilket foregik ved at løsne tapstaven. Når det hele var løbet ud, kom der atter kogt vand på malten og der blev brygget en portion mere, det blev benævnt for den tynde øl. Derfra stammer udtalelsen: ”do ska' tap o den gu'e tønn”, til gæster eller andre, der skulle tages lidt hensyn til. Efter tilsætningen af gær henstod det i karret et stykke tid (til gæring), før det blev fyldt i tønderne, vel nok det arbejde, der fordrede mest omhu og erfaring for at blive vellykket.

Her på egnen var det ret almindeligt at brygge til gammelt øl, hvortil der anvendtes større mængde af både malt og humle, og på grund af den lange lagring var det en del kraftigere, det slukkede godt en varm sommerdag, når leen skulle svinges i engene, men adskillige, der ikke var kendt med gammelt øl, har vist ofte fået en god, men måske mindre behagelig erindring ved nydelsen af samme.

Når grisen skulle slagtes (for det meste til jul), skulle slagteren hentes. Det skulle helst være en stor gris, så der var godt med flæsk i modsætning til dem, der nu anvendes, 14 – 16 lispund slagtet vægt (en lispund er 16 pund) altså en slagtet vægt på noget over 200 pund. Nu var det ikke så ualmindeligt, som det kan se ud til, ja endda være ret forståelig, da det fede og tykke flæsk ikke var så tilbøjelig til at blive for salt. Der var jo ikke andre måder at opbevare det på end i saltkarret. Derfor kan vi, der er ældre, nu også godt forstå, de gamle folk, der ved udbruddet af første verdenskrig søgte at sikre sig noget salt, de kunne nemlig huske krigen i 1864, hvor der var mangel på salt. Blodet af grisen blev efter omhyggelig omrøring sat til svale og så blev der kogt

blodpølser, de smagte dejlig, efter at vi nu i længere tid havde spist blodpølse af fårenes blod, disse blodpølser var mere tørre.

Slagtning af får og lam ordnede huset egne folk, tit var det konen, der ordnede den slags, også der blev blodet som allerede nævnt brugt til blodpølser. Under arbejdet med at flå skindene af skulle der udvises stor forsigtighed, så der ikke blev snittet hul i dem. Skindene blev mange steder sendt til en garver og gjort i stand og senere anvendt til skindtrøjer, enkelte brugte også skindbukser. Af fårekødet anvendtes en del til rullepølse til pålæg på maden. Efter at have ligget i salt et stykke tid blev noget taget op og udblødt i vand og derpå hængt til røgning i skorstenen.

En lille beskrivelse derom, da det var en behandling af stor betydning. Som allerede nævnt var skorstenene åbne, for oven var der et hul i alle fire sider af dem. Derigennem blev stukket en kæp og kødet blev hejst ned i passende højde. Røgningen kunne godt være lidt vanskelig, blandt andet kunne vejret have en del indflydelse derpå, ligeledes de for hånden værende materialer, røgen måtte ikke så gerne blive for varm, så kødet kom til at smage brændt. En jerngryde eller lignende blev sat i bunden af skorstenen, deri kom helst lyngsmuld, der var lidt fugtigt, så det rigtig kunne give røg. Nu afhang det meget af husmoderens evne og erfaring, så røgen kunne holdes konstant døgnet rundt, derfor var det ikke noget særsyn, at se røg op af mange skorsten hele efteråret igennem.

En skik var det også at få en hel del store torsk til saltning om efteråret. I mange hjem havde de en fast leverandør, der sendte bud, når der var en periode med god fangst, så blev der hentet en stor portion, så vidt jeg ved kostede de 4 – 5 øre pundet. Mange gange fik de en skade oveni handelen, ja, det var nok ikke dens rigtige navn, men altså en stor fisk af form som en rødspætte men meget større. Såfremt far havde fået sådan en eller to, satte vi et stykke reb på dem og tøjrede dem i åen. Ved at ligge der et par dage i den stærke strøm sled det alt slimet af dem, derpå blev de godt skrubbet for at få den sidste rest af slimen fjernet. Efter den omgang blev de hængt op på de store døre til laden, og der kunne så skæres af dem efter behov. Da alt dette foregik i de sene efterårsmåneder, kunne de godt hænge et stykke tid uden at tage skade. En dejlig fisk, der i stegt tilstand smagte herligt. Også sild fik de fleste en hel del af, de blev anvendt både i saltet og røget tilstand.

Nu vil nogle måske synes, at det var en mærkelig måde at opbevare fisken på, men vi må stadig tage i betragtning, at det drejede sig om at strække tiden, hvori der kunne serveres fersk mad om efteråret. Når den tid var omme, var der kun det saltede og røgede at ty til. Det kunne ske, der kom fisk om vinteren, men ofte med lange mellemrum.

Lidt om den daglige kost

Som det vel nok vil være indlysende efter at have læst foranstående, bestod kosten for det meste af saltmad. Om morgenen var det almindeligt med øllebrød efterfulgt af et stykke mad med pålæg og øl efter behag. Ølkovsen stod til fri afbenyttelse til enhver tid på dagen. Om formiddagen en mellemmad og dertil kogt mælk. Middagsmaden bestod de fleste dage af grød eller vælling, dertil stegt flæsk eller kogt saltet torsk, enkelte dage vankede der kål kogt på saltet fårekød. Før der atter kørt i marken ved 1½ tiden, vankede der de fleste steder en kop kaffe med et stykke brunt sukker til. Ved femtiden spistes mellemmad, hvortil der i efterårsmånederne oftest anvendtes de førømtalte blodpølser tilsat sirup og opvarmet på panden, de smagte dejligt, men kunne blive noget ensformigt i længden. Den øvrige tid af året bestod dette måltid af mellemadder med pålæg og dertil øl.

Kaffen havde på daværende tidspunkt begyndt at gøre sig gældende. Om denne gudedrik gik der mange historier, blandt andre om et par gamle folk, der i al ødselhed havde købt et kvart pund, og til en bemærkning om, at det vist var en ret dyr drik sådan i det daglige, havde manden svaret, at når de brugte tre bønner og en porse, kunne andre få en kopfuld og jeg kan få en kovsfuld, så efter den udregning, kan vi nok fastslå, at der var ret godt forslag i et kvart pund.

En anden lille historie om gamle Maren, der var på besøg i præstegården, og der blev beværtet som det sig hør og bør. Ved hjemkomsten skulle der aflægges beretning for gode venner, og på spørgsmålet om hun havde fået kaffe, svarede hun helt oprigtigt, jeg ved såmænd ikke, om det var te eller kaffe, men brun var det da.

Beklædningen

Af fåreulden forarbejdedes alt til beklædningen, først blev ulden kartet, derefter spundet på rokken og senere tvunden to eller tre tråde lavet efter den anvendelse, hvortil det var beregnet. Om vinteren blev der strikket strømper og uldtrøjer, senere kom væven op, og der blev vævet både lærred og vadmestøj. Efter færdigbehandlingen af tøjet var tiden inde til at få fat i skrædderen (såfremt husmoderen ikke selv ordnede det). I den tid folk havde skrædder hjemme, var det nærmest at betragte som halvhelligdage, det var mest omvandrende håndværkere, der tit var godt inde i nyhederne på egnen, og dertil kom at kosten gerne var lidt ekstra, og for dem der tillige skulle have nyt tøj, var tiden særlig spændende og imødeset med længsel.

Jeg har allerede nævnt lidt om den forandring, der skete her i Tømmerby sogn særlig i Frøstrup med åbningen af banen i 1904, og så er der ingen tvivl om at forandringen var større for Bjerget og Lild sogn, men på en anden måde. Først skal nævnes standsningen af Den kongelige Post, den gule karet med de kraftige og velplejede heste og kusken på bukken. Dette køretøj havde nu i mange år kørt de daglige ture, så det var blevet en fast tradition, og mon ikke der var nogle, der syntes det var en oplevelse at være til stede, når posten kom. Der kunne da være kendte folk at hilse på eller nyt at spørge, og formodentlig har de været lige så interesserede i at få fat i det sidste nyt, som vi andre er i dag, selv om det godt kunne være nogle dage gammel, før det nåede hertil, var det jo alligevel sidste nyt for dem.

Men før jeg går videre, vil jeg forsøge at skildre lidt om de samfærdselsforhold, der har været op gennem tiderne navnlig vejene, og da de gik over Bjerget, enten det så gælder de gamle hedeveje, eller det gælder dem vi har i dag, og når så hele den trafik til dels forsvandt i løbet af kort tid, er det vel naturligt, det blev et savn for den egn, det gik ud over.

Der er ude i heden, et stykke vest for hovedvej 11, minder om en gammel hedevej, der fra fortiden har gået under navnet Gammel Kongevej, hvorvidt den nogensinde har været befærdet af noget så fint som en kongelig karosse, får stå hen i det uvisse, men navnet er i hvert fald ældre end nogen nulevende, og der er vist ingen tvivl om, at det har været hovedfærdselsåren indtil ca. 1840, da den nuværende hovedvej 11 blev anlagt, og det er også mest sandsynligt, at det har været en ganske almindelig hedevej, der formodentlig blev holdt nogenlunde farbar ved påfyldning af lyng og sand, og det hele både levering af lyng og pålægning udført som pligtarbejde. Jeg har fået den opfattelse (igennem ældre optegnelser) at vejen, der kom fra Øster Hanherred, gik gennem Brøndum i Kollerup sogn, der da var et knudepunkt, idet begge herredsskriverne for både Øster og Vester Hanherred boede der. Vejen er derefter gået videre mod vest over Udclit i Klim sogn, over højdedragene gennem Thorup og vist nord om Lund Fjord, for derefter at dreje mod syd og videre mod Thisted noget nær samme linje, som vi kender i dag.

Når der er nævnt noget om højdedragene ved vejens beliggenhed, har det sikkert været for at undgå de lavere beliggende arealer og dermed risikoen for at få vejene oversvømmet. Vi kan jo nok forstille os at med de vejmaterialer, der var til rådighed, kunne vandet let gøre det helt umuligt at komme frem. Ja, hvor kunne det have været interessant, dersom vi en kort tid havde haft lejlighed til at følge trafikken på den gamle hedevej.

Hesten spillede i den tids trafik en overordentlig stor rolle. At den ridende færdsel har været stor, derom vidner de mange sadler, der var at finde på lofterne i min barndom. Rytteren med sadel på

hesten i lang frakke og høj hat, når han skulle ud ”å be’ te’ bojl” eller lignende højtidligheder. Gårdmanden med familie flot kørende med to heste for den holstenske fjedervogn, seletøj med messingspænder og alt hvad der kender tegner standen. Husmanden kommer sindigt agende med et par gode stude, jeg synes sådan et studeforspand minder om ordene: ”når vi det ikke i dag, så når vi det nok i morgen”. Og endelig den gående, sindigt skridende frem med kæp i hånd, vel vidende at der skulle fares med lempe, måske var vejen både lang og trang.

Og så se vejen befærdet, når der havde været marked et eller andet sted. Lange kobler af heste bundet i halerne på hinanden. Eller en flok kreaturer langsomt traskende frem, så støvet stod som en tåge over hele flokken. Om efteråret når der blev leveret får og lam, en hvid flok glidende hen over den brune hede for at drives videre til Thy til opfedning på de gode thylandsgårde. Får og lam blev drevet løse i flok, et par stykker blev trukket foran, og så en fire, fem knægte til at holde sammen på flokken, det kunne nok hænde at nogle stykker tog sig en tur ud til siden, især hvis de så nogle får tøjrede et stykke borte.

Der er også kommet mange her igennem Tømmerby, der skulle videre til Feggesund og sejles over til Mors, vi kunne altid høre, når de kom, der var en brægen af en anden verden. Lammene var i reglen leveret ved Bjerget Kro og derfor lige taget fra fårene. Når vi hørte, der kom en sådan flok, fik vi travlt med at komme i marken og få vore egne får og lam fjernet et godt stykke fra vejen for ikke at risikere, de blev blandet i flokken.

Men lad mig forlade de gamle hede veje og deres tid og vende tilbage til det, der var almindeligt før Den Kongelige Post blev nedlagt. Den mand, der havde kørslen med postvognen, havde altid heste stående til at skifte med i de forskellige kroer, to på Bjerget og vist også to i Østerild kro. Til højtiderne kunne der godt være flere rejsende, end der var plads til i den lukkede vogn, da havde postkøreren pligt til at stille bivogne til rådighed. Foruden den kongelige post var der flere private dagvogne, der gik således en her forbi om ad Øsløs til Feggesund, så vidt jeg ved medbringende den post, de havde modtaget af kongelig post på Bjerget. Desuden var der flere fragtmænd, der kørte både til Fjerritslev og Thisted.

Hen imod slutningen af forrige århundrede, da landbrugsproduktionen var i stigning, var det ikke så sjældent, at folk kørte en tur til staden, når de havde handler at foretage, enten levering af et par grise eller indkøb af korn og foderstoffer. Af det foranstående kan vi nok forstå, hvilken stor betydning hesten havde i hine tiders trafik. Hesten var nok også det af husdyrene, der havde bøndernes største interesse og bevågenhed og tillige den, der fik den bedste pleje og ernæring. Der gik mange fortællinger om mænd, der havde en fantastisk evne til at huske forskellige dyr og slægter indenfor hestebestanden i stor omkreds. En udtalelse som den følgende eller lignende har jeg ofte hørt i min barndom: ”Jov, do ka da nok hov den røe blæsed, han kjøvt o Pi Masen i fyver etteror, den had en hvi sok po den fræhåns bagfud”. Ved festlige lejligheder, hvor flere var samlede, taltes der om forskellige heste og deres anlæg og det skete, der blev slået en handel af ved slige lejligheder. I dag er det derimod bilerne der synes og beundres.

Ved banens oprettelse blev det snart en kendt sag, at hestenes glansperiode var på retur på landevejene og at banen i en hel del år blev den, der sørgede for transporten, indtil lastbilerne kom og for en stor del overtog transporten, i særdeleshed de steder hvor dyrene blev afhentet på ejendommene.

Samtidig med standsningen af den kongelige post blev postmesterembedet nedlagt på Bjerget og flyttet her til Frøstrup med bopæl i stationsbygningen, samtidig med at han overtog embedet som stationsforstander.

Ja, der var meget, der skulle forandres, som allerede nævnt blev kroen på Bjerget nedlagt og Frøstrup kro bygget i stedet for. Kroen skulle helst være hvor handelen foregår og samtidig med alt det forannævnte, blev markederne med tiden flytter hertil. Der havde hidtil været to store markeder, en kaldet Øsløs marked og en Bjerget marked, vistnok noget nær samtidig med flytningen blev

antallet udvidet til seks. Øsløs marked tror jeg nok, jeg var med til første gang i 1903 eller 04, navnet siges at stamme fra at den i tidligere tid har været afholdt i Øsløs. Markedet blev nu afholdt øst for hovedvej 11 lidt syd for, hvor vejen drejer fra til Langvad. Jeg havde fået lov at komme med far til denne store begivenhed, vi gik ud over heden til Langvad, hvor vi fra bakken kunne se ud over hele herligheden, en række af telte så lang og den masse af dyr. Foruden de dyr, der var tilført til salg, var folk jo kørende både fra Thy og Hanherred, så heste stod tøjret langt omkring i heden. Foruden de mange dyr, handelsboder af enhver art, var der næsten ikke den ting, der ikke kunne købes på Øsløs marked, så ganske naturligt blev det skik at foretage indkøb af almindelige brugsgenstande der. Derudover var der gøgl af forskellige slags, karruseller, kraftprøver, lirekasser og meget mere. For mig, der så godt som aldrig havde været udenfor hjemmets fire vægge, var det vel ret naturligt, at det kom til at sætte sig fast i erindringen som en begivenhed, der aldrig kan glemmes.

At Øsløs marked var tidsbestemmende for mange ting, var der flere eksempler på. Det var ikke ualmindeligt, når folk tog afsked med hinanden efter julebesøg, at der faldt følgende udtalelse: ”sie’s vi ét fae’r, så sies vi da te Øsløs marken”. Det var også almindelig skik, at husene skulle være istandsat og kalkede til den nævnte tid. Ligeledes var det i mange år en stående regel, at grøfterne i Tømmerby kær skulle være rensset, så de kunne synes dagen før markedet. En del af restaurationsteltene blev altid opstillet aftenen før, hvorvidt tidspunktet var den bedste for arbejdets udførelse, eller det var fordi vandsynsmændene efter udøvelsen af deres ansvarsfulde hverv, havde lejlighed til at afslutte turen med en kaffepunch i et af teltene, skal jeg lade være usagt.

Bjerget marked i september var noget i lighed med den forannævnte, måske endnu større hvad levering af dyr angik, der blev foruden dyrene til salg, leveret en del der var opkøbt tidligere. Handelen foregik på den tid under andre former. I min barndom kom der hver sommer er par mænd og købte op, mest kælvkreaturer både køer og kvier, der var forud skikket bud om hvilken dag de kom, så kreaturerne kunne være hjemme. Det kunne godt være lang tid forud for levering, at håndslag blev givet, men leveringstiden var betinget af kælvetid og tillige afholdelse af de store efterårsmarkeder både i Thisted og længere sydpå. Opkøberne havde så deres bestemte bedesteder, hvor de gjorde holdt, de havde erfaring for, hvor langt kreaturerne kunne gå en dag uden at tabe i huld eller udseende. Der kan måske siges dertil, at det var et mærkeligt forhold at sælge dyr og så skulle beholde dem i længere tid bagefter, men da der i mange tilfælde handles med de samme handelsfolk igennem mange år, opstod der ganske naturligt et tillidsforhold, som de hver især satte en ære i at overholde.

Ved markedernes flytning til Frøstrup var glansperioden for de store markeder ret hurtigt i aftagende, vel nok grundet på de lettere transportforhold, lettere at få dyrene transporteret over store afstande og lettere for handelsfolk at komme omkring, men så vidt jeg har erfaret ændredes afsætningsvilkårene også ret betydeligt i disse år. Det var deromkring, de store eksportmarkeder oprettedes flere steder, og kreaturerne førtes i stort omfang direkte dertil, og for andelseksport foreningernes vedkommende betød det, at der var en mand til at sælge dem, så landmændene havde ikke nødig at komme til marked for at følge priserne.

I dag foregår en stor del af handelen ved kommissionærer, en mand får kreaturerne med fra en del landmænd, sælger dem på markedet og afregner med ejeren efter hjemkomsten, jeg synes det er en reel måde at afsætte dyr på, ejeren får den pris de er værd, og handelsmanden skal ikke være udsat for de store svingninger, der kan give både tab og gevinst.

Nu er alle markeder nedlagt og kun minderne blandt vi ældre er tilbage. Jeg er godt klar over at markeder af den art er forældede, og det er den slags, vi må betragte som fortidsoplevelser, og det er egentlig en skam, for trods alt var der nu en egen charme over de store markeder, som de formede sig dengang.

En valgdag, vistnok i 1905

En anden stor begivenhed, de ændrede forhold medførte, var at valget til Den Danske Rigsdag, der hidtil havde været afholdt på Bjerget, nu flyttedes til Frøstrup. Det er en sådan valgdag, jeg vil forsøge at fortælle lidt om. Thisted Amts første valgkreds, der omfatter alle kommuner fra herredsskellet i øst til og med Ræhr, Hansted, Vigsø kommuner i vest, skulle samles her i Frøstrup. I den anledning ventede alle her omkring stort besøg af venner og bekendte.

Også i mit hjem ventedes der en del fra Hjardemål Klit, Roer og Vullum. De forskellige kommuner havde afstemningslokaler, dels på kroen, dels i private hjem ude omkring i byen. Om formiddagen blev der holdt taler af de ærede kandidater, talerne blev holdt ude i det fri på pladsen foran kroen, der hvor gården Trye havde ligget. Efter hvad der tidligere er fortalt, var nævnte gård nedbrudt, og pladsen lå ubebygget hen i mange år.

Efter en hårdt tiltrængt middagspause, skulle der stemmes, og det hele skulle helst være afsluttet, så deltagerne kunne få resultatet, inden de begav sig på hjemturen. Som ventet kom der også tidligt på formiddagen et helt læs, vistnok 11 mand, kørende i en lang stiv vogn med lejtræ på, ene mandfolk (konerne havde den gang ingen stemmeret og måtte pænt blive hjemme). Efter at de havde fået hestene spændt fra, kom de ind i dagligstuen og blev bænket rundt om de lange borde (med bæk i hele ydersiden og ved bordenden), der skulle en mellemmad og en tår øl til før den store begivenhed. De havde hver deres mellemadder i en madtejne, øllet tror jeg nok gik til fælles, de havde i hvert fald to store dunke med øl i. Nu havde de jo været på farten i et par timer, og måske var dagen startet med en dram til morgenmaden (noget der ikke var ualmindelig dengang), og snakken undervejs samt udsigten til en sjælden fridag, hvad nok gjort sit til, at humøret var højt, vi må huske på, at der var længe mellem fridagene den gang, så de var nok alle indstillet på en glad dag.

Vel anbragt omkring det lange bord og efter et par ølkovse var bragt til veje og fyldte, så enhver kunne række til efter behag for at skylle de gode mellemadder ned, kom snakken rigtig i gang. Ja mellemadderne var gode, godt belagt med hjemmelavet rullepølse m.m. Sådan en dag ville enhver husmoder nok vise hvad huset formåede, det skulle ikke kunne ses, enten det var husmand eller gårdmand. Efter den værste sult var stillet, gav mor kaffe, i dagens anledning var der bagt en hvedekage, der gik rundt til kaffen. Efter denne omgang var det tid at gå op og høre talerne, hvilket varede til middag. Lidt derefter mødte de alle og spisningen foregik i lighed med forrige gang, godt spækket med vittigheder i forbindelse med udtalelser af talerne og skoser til forskellige deltagere for deres opfattelse af tidens politik (tænk, det er nok noget af det, der ikke har forandret sig igennem de mange år). Jeg tror nok, det var Københavns befæstning, der særlig var i forgrunden, men den slagfærdighed hvormed samtalen foregik, præget af jysk lune var nok værd at overvære.

Hen imod klokken to fik de alle kaffe og var nu klar til at gå hen og deltage i afstemningen, der tog hele eftermiddagen. Ved aftenstid samledes de alle og placeret omkring bordet med de sidste beholdninger af mad og øl, diskuteredes dagens begivenheder. Efter at landets og rigets forskellige anliggender, der var grundigt gennemdrøftet, fik de hestene spændt for og drog af hjemmet til. Efter stemningen der rådede, havde vi indtryk af, at de alle regnede det for en god dag fuld af begivenhedsrige oplevelser. En lang vej hjem ad de til dels sandede klitveje, men humør havde de alle. Stovte bønder, som de var, alle solidt påklædt i deres valmelstøj og med deres sorte kraver. Hvorvidt den politiske oplysning havde været i forhold til besværet og den lange dag må stå hen, men en ting tror jeg, de var enige om, nydelsen af en sjælden og hårdt tiltrængt fridag.

Ja, fremskridt var der om end de var små, jeg husker således et af de første år, banen eksisterede, var der en stor udflugt fra Thisted, jeg husker ikke hvilken forening det var, men de havde da lejet et ekstratog fra Thisted til Frøstrup. Kromanden her skulle så skaffe befordring til Bulbjerg, så vidt jeg husker var der omkring 30 hestekøretøjer til at befordre selskabet fra Frøstrup til Bulbjerg og

tilbage. Nu tror jeg nok, det står for mig, som noget af det første og største vi havde oplevet angående udflugt, og det er vel ikke så underligt, om det blev diskuteret og imødeset med næsten lige så stor interesse af tilskuere både her i Frøstrup og på hele ruten, som af deltagerne i turen.

Et andet træk til oplysning af hine tiders oplevelser i tilværelsen. Artiklen er skrevet af registrator Aase Rosenberg Rasmussen, Viborg, hun kalder den ”Ferieliiv ved Bulbjerg ca. 1920”, hun skriver således: Vi skrev 1920 og aviserne bughede ikke med fristende tilbud om ferie i ind og udland. De fleste holdt ferie hos familien og man hjemsøgte skiftevis hinanden, eller også blev man hjemme og tog på skovture eller strandture med familien enkelte dage i ferien. Indtil dette år havde mine forældre og jeg kun kendt til ferie hos familien, men nu var mor blevet ked af denne form for ferie og ved at studere avisernes spalter, havde far fundet frem til, at Bulbjerg måtte være det ideelle sted for os. Selv var han ivrig gågænger, medens mor var en vandhund og desuden kunne slikke solskin i timevis, og disse ønsker kunne opfyldes ved et ferieophold i et hyggeligt bondehus ved Bulbjerg under hjemlige forhold.

Selve turen var en spændende oplevelse, fordi den gik ad helt andre veje end den sædvanlige ferierejse, og kortere tid tog det i hvert fald ikke at rumle op gennem Thy til den lille station Frøstrup, hvor vi blev hentet i hestevogn af en af de lokale fiskere. Langsomt rullede vi mod målet op over den store bakke ved Bjerget og ud over hedens golde strækninger mod havet. Vognens hjul sank dybt ned i sandet på den smalle hedevej, og hesten måtte trække godt til for at klare læsset. Spredt rundt omkring lå små ejendomme omgivet af forblæste haver med forkrøblede træer, små kartoffelplanter og enkelte frugtbuske. Garn var lagt til tørre flere steder, hvilket viste at manden tog på fiskeri, mens konen passede den udpinte jord og et par høns.

Pludseligt fik jeg øje på et stort hus i det fjerne, og ikke et øjeblik var jeg i tvivl om, at der lå målet for vor rejse. Men jeg blev brat revet ud af misforståelsen, da fiskeren med et svedent grin sagde: Nej, nej, det er skam badehotellet og der bor ikke andre end Thit Jensen, og så længe hun er der, kommer der sikkert heller ikke flere. Navnet sagde mig intet, og jeg forstod ikke mine forældres munterhed, men denne blev nu heller ikke af lang varighed, for nu pegede han på et lille hvidkalket hus, idet han sagde: Der bor så Trine, og da han så mine forældres ansigtsudtryk, tilføjede han med overbevisning: Men hun er skam en reel kone, som nok skal sørge godt for jer. Far og mor skævede til hinanden, men nu var vi her, og så måtte vi vel se at få det bedste ud af det, vandet og stranden var der da, og naturen var netop så storslået, som de havde forestillet sig, så trods det beskedne pensionat, så alt lovende ud.

Trine kom ud for at tage imod os og viste os med synlig stolthed ind i husets bedste værelse, et lille sovekammer hvor vi tre lige kunne få plads, men alt var rent, og der var stivede gardiner for det lille vindue, som sad så lavt, at man kunne gå den vej ud, hvis man var for doven til at gå gennem stuen. Dette viste sig at være af praktisk betydning for en svensk studine, som ferierede sammen med sin danske forlovede, en teologisk kandidat og en af hans læsekammerater, for hendes værelse lå bag ved vores, og hendes eneste ind og udgang var gennem vores værelse, så hun foretrak at gå vinduesvejen, når hun ville have et tidligt morgenbad eller skulle gå måneskinstur med sin forlovede.

Stuen var en kombineret opholds- og spisestue, dvs. når vi spiste, sad vi alle sammen omkring det runde bord, og hvis vi ikke kunne være ude, sad vi også omkring bordet. Men da vi nu enten læste, skrev breve eller broderede, kaldte Trine den dagligstuen. Så snart bordet blev dækket, sagde hun omgående spisestuen, og på den måde fik man indtryk af lidt større forhold, end der i virkeligheden var.

De to præstemænd delte et lille kammer på bagsiden af huset, og den første nat fik de en slem forskrækkelse, da de vågnede ved en mærkelig prusten på den anden side af væggen, medens deres nabo tilsyneladende gang på gang lod sin hånd glide op og ned ad væggen ind mod dem. Efter at have hvisket sammen om hvad det vel kunne være, kom de til sidst til det resultat, at det måske var

en gæst, som var blevet syg og trængte til hjælp, og den ene af kandidaterne bevæbnede sig med en lommelygte, listede ud gennem køkkenet og fandt da også en dør, som førte videre til naboværelset. Halvkvalt af latter dukkede han senere op hos vennen, som han nu kunne fortælle, at deres syge nabo var Trines ko, som logerede på den modsatte side af den tynde væg, men at han havde været lige ved at vække Trine, som sov trygt i en feltseng i båsen ved siden af koen.

En aften sent blev vi alle vækket, da to små kontormus fra København bankede på døren. Længe før havde de bestilt plads, men bogholderiet var ikke Trines stærke side, så hun havde blot svaret, at de skulle være hjertelig velkommen, og derefter havde hun helt glemt dem. Ingen vogn havde der været efter dem på stationen, men det var med stort besvær lykkedes for dem at få fat på en mand, som ville køre dem ud til havet, og nu var de her, men der var ingen ledige værelser. Ingen af de andre værelser var så store, at der kunne stilles en seng derind, men med uforstyrret ro slæbte Trine et par madrasser frem, lagde dem gulvet og forklarede de unge piger, at hvis de bare ikke stod for sent op, kunne de sagtens ligge der, men vi skulle jo gerne have morgenmad til sædvanlig tid. Først var pigebørnene målløse, men så kom der på godt københavnsk en længere udgydelse, hvoraf det tydeligt fremgik, at Trine ikke skulle få lov at dø i synden, selv om de lige nu var så trætte, at de ikke havde anden udvej end at komme til at sove efter den lange rejse.

Alt ser imidlertid anderledes ud ved dagslys, og da de næste morgen fik lejlighed til at se nærmere på forholdene, blev de klar over, at de ikke var de eneste, som var kommet op til andre forhold end ventet, og deres humoristiske sans sejrede, så at de besluttede sig til at blive. Trine tog situationen med en knusende ro, og syntes vist det var lidt pjattet, at de andre gæster flyttede rundt mellem hinanden, til der var skaffet sengeplads til alle. At gæsterne foretog sig noget og derved aflastede Trine i det daglige arbejde, fandt hun ganske i sin orden, og kunne de ikke selv finde ud af det, skulle hun nok give dem et skub i den rigtige retning.

Hvad lignede det f.eks., at min far gik lange ture langs stranden og ind i landet, når der ikke var nogen mål med turene. Da hun havde set dette et par gange, forklarede hun ham, at det dog ville være ganske naturligt, at han travede til Lildstrand efter fisk til middagsmaden i stedet for sådan at tosse om, og da far lige så gerne gik det ene som det andet sted, kunne vi nu se ham starte med fiskespenden i hånden ved den tid, da bådene plejede at komme ind med fangsten.

Trines begreber om almindelig borgerlig mad var ikke helt i overensstemmelse med gæsternes, for hun anså fisk for at være den bedste spise, når man boede ved havet, og hun var en mester i at tilberede den. Derimod var det værre med sovsen, som hun kun kendte to variationer af, dippelse som vi fik alle hverdage og for samlingsdippelse, som blev serveret om søndagen. Det første bestod af afkog af pandens fedtstof jævnet med mel, mens det sidste blev pyntet med en klat margarine, som blev lagt ned i sovseskålen lige før serveringen.

Selv om vi landkrabber nød at få friskfanget fisk, begyndte vi dog snart at længes efter at se kød, og da en af damerne en dag luftede tanken over for Trine, fik hun det svar, at det kunne vi godt få, men der var vel en af gæsterne, som kunne lave en steg til, for det var jo ikke det, hun selv havde mest øvelse i. Præstemændene, som ikke havde andre pligter end at hente vand ved brønden og hjælpe med at skrælle kartofler, blev sendt efter stegen, men tog dog en af damerne med, for når der endelig skulle serveres festmad, ville de da være sikre på, at råmaterialet var i orden.

En anden af damerne beslaglagde køkkenet og begyndte at finde remedierne frem, men da hun ville tage Trines stegegyryde ud af køkkenskabet, lød der fra skabets dyb en truende knurren, som fik damen til, hurtigst muligt, at trække næsen til sig igen. Ingen havde skænket det en tanke, hvor Trines lille grævlighund Musse tilbragte sine nætter, men nu blev vi altså klar over, at Musse betragtede stegegyryden som sin kurv, og hun agtede ikke at forlade den uden kamp. Lokket af et kødben kom hun dog ud til sidst, gryden blev skrubbet grundigt, og snart bredte der sig den dejligste stegeduft i det lille pensionat.

Dagen efter dette festmåltid blev Musse bidt i hovedet af en hugorm, så den stakkels hunds hoved svulmede op til ukendelighed og ved synet af Trines sorg, kappedes gæsterne om at sørge godt for det lille kræ og få det rask igen. I stegegryden anbragtes en af Trines sofapuder og her lagde man forsigtig den lille patient. Dagen igennem så man hvordan døren til køkkenskabet blev lukket op, og den ene efter den anden kom med en godbid, som Musse i begyndelsen var for syg til at interessere sig for, men efter et par dages forløb kvikkede den op og spiste med nådig mine de ofre, som de besøgende bragte den. Den var dog så klog, at den benyttede sig af den omsorg flere dage efter, at den var blevet rask, men så var den også sikker på, at beholde sin gryde længst muligt.

Da jeg var eneste barn i pensionatet, blev jeg godt forkælet af alle de voksne, men en stor del af dagen flygtede jeg alligevel fra de voksnes selskab for at stikke hen til naboens, en fiskerfamilie med et utal af børn i alle aldre. Den største vanskelighed var i begyndelsen deres sprog, som jeg ikke forstod et ord af, men da det viste sig, at mange af mine udtryk vakte vild jubel hos de andre, var jeg stærkt i tvivl om, hvem af os der egentligt talte mest dansk. Hver morgen, når jeg stod uden for Trines hus og så over til naboens, ventede jeg blot på det øjeblik, da et af de mange børn skulle få øje på mig og råbe over til mig, om jeg ikke kom østerpå og legede med dem. Aldrig før havde jeg været udsat for legekammerater, som tog verdenshjørnerne i brug, når de skulle bevæge sig mindre end 50 meter.

Sprogvanskelighederne blev dog hurtigt overvundet, og da de havde opdaget, at en pige fra byen ikke behøvede at være storsnudet, mens jeg fandt ud af, at de kunne være med til de samme gale streger som mine kammerater derhjemme, havde vi en dejlig tid sammen. En ting var vi skuffede over, skønt vi gang på gang gjorde os ærinde op til badhotellet, lykkedes det os aldrig at se den frygtelige Thit Jensen, dvs. vi har muligvis set hende adskillige gange, men efter de udtalelser vi havde hørt om hende, forstillede vi os et frygteligt, kvindeligt uhyre, og sådan et så vi i hvert fald aldrig.

Afrejsens dag kom, og det var med sorg vi tog afsked med Trine, de andre gæster og mine legekammerater, men vi lovede at komme igen det følgende år, for en bedre ferie, end den vi lige havde lagt bag os, kunne vi umuligt få. Og mens vognen rullede ud over heden og vi så Trines lille hus forsvinde mere og mere, undrede det os, at vi nogensinde havde kunnet synes, at det var lille og uanseligt, for i virkeligheden var det dog det hyggeligste lille hus, man kunne tænke sig.

Ja det var lidt om forholdene, som de havde udartet sig før og i den første tid jeg kan huske, men tro endelig ikke, at det gik stærkt, nej, der kunne nævnes mange eksempler på det modsatte.

Jeg har med stor interesse fulgt og følger stadig nogle artikler i Thisted Amts Tidende, omhandlende hvad der skete for 50 år siden. Jeg læste således for nogle dage siden, at ifølge et referat fra sognerådsmøde i Kettrup – Gøttrup, var de endelig enedes om at oprette et nyt lærerembede i Kettrup og lønnen er foreslået til 900 kr., hvorvidt der på daværende tidspunkt havde været en stigning i lærerlønnen, har den i hvert fald været meget beskeden.

Så vidt jeg ved kom der en ny lønningslov omkring 1919, der gav en lille forbedring, men bortset fra at lønningerne til karlene under krigen var gået en del op (vel nok grundet på de store indkaldelser til sikringsstyrken), så kan jeg oplyse at i 1920, da jeg var på højskole, var det almindeligt at modtage tilbud på 600 – 700 kr. for sommeren, deromkring holdt de sig i flere år, ja, var endda nærmest dalende. Sidst i 20'erne havde vi fuldt voksne karle for 7-800 kr. for et år. Det var ikke før sidst i 30'erne, at der kom en betydelig stigning i lønningerne. Men også på mange andre områder, gik det meget langsomt med at forbedre forholdene, således med hensyn til byggeriet, både opførelse af nye bygninger og ombygning af ældre.

Da den allerede omtalte forandring, der skete omkring åbningen af banen, var overstået, gik det nærmest helt i stå, bortset fra enkelte tilbygninger til stald eller lade. Den udvidede produktion i landbruget betingede i mange tilfælde en tilbygning, men jeg tror nok, vi må erkende, at det var

under beskedne former, slet ikke i lighed med det, der praktiseres i dag. Dels var folk meget forsigtige med at låne penge, og det var vist også vanskeligt at låne. Vi kan sige os selv, at med den pengeomsætning der var, og de lønninger der blev betalt, kunne opsparingen ikke blive ret stor, og det var vist almindelig opfattelse, at der skulle en opsparing til for at andre kunne låne. Dertil kom at de nye produktionsformer med indkøb af kunstgødning og kraftfoder endnu var ret ukendt af mange og blev mødt med stor mistro, og det var heller ikke en selvfølge, at en ejendom altid steg i værdi i forholdt til det, der var kostet på den, det var stadigvæk gælden folk var bange for.

En ting mere, jeg tror der har haft indflydelse på de nævnte forhold, var i mange tilfælde den praktiserede aftægtsordning. Da det vel nok er i naturens orden, at vi ældre ser mere forsigtigt på forholdene, kunne de ældre den gang let forhindre en ellers driftig ung mand i at udføre nødvendige og formodentligt også fuldt ud rentable forbedringer til gavn for både ham selv og dem, der havde penge i ejendommen. I mange tilfælde ventede de, til de havde pengene til at betale med, og der var flere steder, hvor jeg kan huske, de byggede en 6 – 8 alen til enten stald eller lade, så kunne gavlen til dels lukke sig selv igen, mange gange var den opført af limsten, og blev den så muret i ler, kunne udgiften ikke blive stor, men alligevel blev der plads til 4 -6 kreaturer mere og måske et par grise eller fire. Tømmer var tit købt på strandingsauktioner og karlen havde måske hjulpet tømmermanden med at save det op i passende dimissioner, tagmaterialet var enten lavet af hjemmeavlet rughalm, eller de havde lejet et stykke med tækkerør på Vejlerne og selv høstet dem. Når så håndværkerne altid fik kosten, hvor de arbejdede og kun nogle få kroner om dagen, kan vi nok regne ud, at det ikke blev store penge, det beløb sig til, men det var heller ikke bygninger, der på nogen måde kom til at forandre egnens udseende, da de faldt sammen med de bestående.

Ja, således gik der mange år, vi skal nærmest hen sidst i 30'erne, før der blev lidt gang i det igen, da var loven om statslån til arbejderboliger vedtaget, og ligeledes var der vedtaget en lov om statslån til landbrugsbygninger, stald og lade, og der blev i årene før anden verdenskrig bygget en del ved de bestående landbrugsejendomme, og derfra sporede en ændring i byggemåde, både hvad angår materiale og indretning, en ændring, der fuldstændig har forandret kommunens udseende på det bygningsmæssige område. Den største byggeaktivitet er kommet efter anden verdenskrig. Men da det tilhører den nye tid, og er kendt af de fleste, ligger det udenfor det jeg har beskæftiget mig med.

For trafikens vedkommende kan nævnes, at der i de første år, efter at toget var kommet i gang, kun gik to tog i hver retning, og det tog vist nok et par timer fra Frøstrup til Thisted. Senere kom der til at gå tre tog hver vej, men det ene blev inddraget under krigen 1914-18. Til trods for at alt tilsyneladende gik langsomt, får man alligevel den opfattelse ved at tænke tilbage på forholdene, at folk havde god tid. Der kan nævnes sådan et eksempel som levering af dyr, enten det var kreaturer eller grise, ved en sådan anledning var det en selvfølge, at der skulle gives kaffe på kroen af de forskellige opkøbere. Nu var det måske ikke alle, der havde tid til at få hestene spændt fra, men nøjedes med at lade staldkarlen have opsyn med dem, mens de fik kaffen.

Når der blev leveret kreaturer, var det en stor dag. Kreaturerne blev leveret på stationen og læsset i banevogne, bagefter skulle alle op på kroen og have lidkøb og samtidig modtage betaling for dyrene. Efter dette kan vi nok forstå, at forholdene i de gamle landsbykroer var helt anderledes, end det vi kender i dag. Alt dette var jo hidtil foregået på Bjerget, men som tidlige nævnt blev Bjerget kro, samtidig med banens åbning og de forandrede trafikforhold, flyttet her til stationsbyen.

Ved indvielsen af den store og moderne Frøstrup kro, var der til rejsegildet forfattet en sang. Da dette var noget ganske uhørt den gang, gik vi børn og lærte det hele udenad, men som en følge af de mange år der er gået, er det kun et par vers, der er blevet opbevaret i hjerneboksen, de andre to har jeg modtaget af venner og bekendte, jeg ved der var en del flere, men har ikke kunnet få hold i flere.

På Hannæsland, ved det nordre skel

opstod en by af de store,
 i dag vi fester til byens vel
 i dag vi rigtig vil os mere.
 Hovedstaden her på Hannæsland
 det Frøstrup er, det siger alle mand
 håndværkets by, handelens by
 på denne egn, ja, det er Frøstrup

Ja, nye tider med ild og damp
 fortrænger alle gule kasser
 og røde kuske og trætte dyr
 er ikke mer' nu samfundets klasse.
 Nej, toget kommer nu med kraftig arm
 over høj og fjord med stor alarm
 vi kører med, hurtigt af sted
 og glemmer snart de gamle gule.

Når borgerne her i denne by
 engang imellem går i tanker,
 da er det særlig hvert morgengry,
 når andre tager letter anker.
 Da er der stiller her som i en grav
 på denne plet mellem fjord og hav,
 men klokken tre, så skal vi se
 så kommer Hannæs morgentoget.

Når Oddershede så sindigt går
 imellem gæsterne og snakker
 og skænker for dem en lille tår
 det hele går jo da så vakker.
 Fruen passer selv sit køkken her
 derfor er det den bedste, fjern og nær
 rejs ej forbi, det siger vi
 som kender parret Oddershede.

Ja, hvilken forandring når vi ældre hører hvorledes, der blandt de unge diskuteres om trafikproblemerne nu om dage, så hører man, at nu er der åbnet en ny rute, så der kan spares en halv eller hel time til København, for slet ikke at tale om, når de flyver fra landsdel til landsdel. Jeg kunne godt have lyst til at fortælle en oplevelse jeg havde i 1918 med hensyn til rejsebesværligheder.

Jeg var i 1917 og 18 soldat i og omkring København, nu passede det således, at far og mor kunne holde sølvbryllup den 10. oktober 1918. Jeg var den sommer oppasser for en premierløjtnant, og ved at tale med ham, stillede han mig i udsigt, at det ville blive meget vanskeligt at få orlov, da det var på den tid, vi skulle på den store efterårsmanøvre, og i den tid gives der normalt ingen orlov. Jeg synes imidlertid ikke, jeg kunne få mindre end intet og søgte. Tiden gik og vi rykkede ud på manøvre, uden at jeg havde hørt noget til min orlov.

For nu at gøre det hele så indviklet som muligt, kom det til at falde sammen med, at krigen nærmede sig sin afslutning og mandag den 7. oktober ved øvelsens afslutning, fik vi meddelelse

om, at vi ville blive hjemsendt førstkommande søndag, vi var da indkvarteret i Nordsjælland ad Gilleleje kanten til. Efter den meddelelse regnede jeg det for givet, at der ingen orlov blev givet. Jeg skyndte mig derfor at sende min hilsen og lykønskning og bad dem sende mit civile tøj. Men hvad sker der, tirsdag den 8. om aftenen fik jeg besked om, at jeg var bevilget orlov og måtte rejse med det samme, jeg skulle så møde søndag den 13. kl. 9 på Frederiksberg Slot for at aflevere min udrustning. Nu var gode råd dyre, jeg talte med min kvartervært om rejseforholdene, det var slet ikke så let, mange tog var inddraget på grund af krigen, så han mente ikke, der var nogen mulighed for forbindelse den aften. Nu husker jeg ikke hvad byen hed, men der var meget langt til stationen, det erfarede jeg næste dag, så jeg kravlede i høet sammen med kammeraterne.

Næste morgen begav jeg mig på vej og kom også hen på formiddagen til en station med forbindelse til Hillerød. Efter en ventetid der videre til København, hvor jeg kom engang først på eftermiddagen. Min første gang var til soldaterhjemmet, hvor jeg fik noget at spise og ved at forklare dem forholdene var de så flinke, at de lod mig få en madpakke med uden rationeringsmærker, dem havde jeg nemlig ingen fået udleveret af, og rationeringen var hård. Hen ad aften, jeg tror det var mellem 5 og 6 gik turen ad Jylland til. Efter at have siddet og bumlet i toget og ventet på forskellige banegårde, nåede jeg Fjerritslev den 10-10 godt middag og gik så til Frøstrup og kom hjem mellem 4 og 5, og hvem der trængte til at få noget at spise, det var vel nok mig, men til sølvbryllup kom jeg, og det var vi meget taknemmelige for, både far, mor og jeg. Om lørdagen kørte far mig til Fjerritslev, jeg skulle med toget engang hen på eftermiddagen, nåede velbeholden København søndag formiddag og med ½ times forsinkelse nåede jeg Frederiksberg Slot, fik afleveret og kom i de civile klæder igen efter 1½ års forløb.

Vi skulle rejse fra København ved tre tiden om eftermiddagen med ekstra tog og færge, men et værre rod, vi var en masse, der blev hjemsendt, og stadigvæk skulle vi vente på al anden trafik, men hjem kom vi da, selv om det varede fra søndag eftermiddag kl. 3 til mandag aften hen ad syv, da havde jeg også oplevet at sidde i toget og på forskellige banegårde i 76 timer i løbet af 6 dage.

Tiden fra århundredeskiftet til verdenskrigens udbrud i 1914 må vel nok betegnes som glidende roligt hen med tendens til fremskridt og forbedring på mange måder vel nok mest indenfor landbruget, i særdeleshed de sidste år, men det er vist ikke noget, der er ualmindeligt foran et sådant stort opgør, at der så samles på lager af en hel del varer.

Krigsperioden var hård at komme igennem for mange, frygten for hvordan Danmark kunne blive draget med ind i krigen, hang som en trussel over det hele. Den første tid gik der næsten ikke en dag uden vi hørte, nu var den og så den blevet indkaldt, mange var inde en 3 – 4 gange á 2½ måned, nu må vi tænke på, at de var indkaldte helt tilbage til 16. årgang (vist kun enkelte), men mange, der havde været soldater både 10 og 12 år tidligere, kom af sted. Folk der havde ejendomme og måske en stor familie, så gik kone og børn der og stredes med det, at der gik noget i stykker for dem er nok en selvfølge. Hjælp til folkehold var der ikke noget der hed, der kunne nok søges nogen hjælp, men så vidt jeg ved, blev det betragtet for kommunehjælp, noget de fleste prøvede at undgå.

Dertil kom så den hårde rationering, for den var hård i særdeleshed i byerne, her ude på landet ville det aldrig kunne blive det samme. Til oplysning om hvorfor den var betydelig hårdere under første verdenskrig i forhold til den sidste, må vi huske på, at landets avl slet ikke var i lighed med det, der er tilfælde i dag, og heller ikke hvad det var under anden verdenskrig. Den periode forud for 1914, hvor brugen af kunstgødning og indkøb af korn, havde været benyttet, var så kort og i så små mængder, så jordens ydeevne stod slet ikke på højde med, hvad tilfældet var i 1940. Som følge deraf kom der ret hurtig knaphed på fødevarer.

Antallet af de her i landet værende dyr, det være sig både kreaturer og svin, var mange steder ret lille og af en ringe kvalitet og da tilførslen udefra hurtigt stoppede, kan vi nok skønne lidt om resten. Det eneste, der var i betydeligt antal og kvalitet, var hestene, og da de (som allerede omtalt)

tillige var de husdyr, der havde fået den bedste røgt og pleje, var de jo i særdeles fin orden, men da der ret hurtigt blev stor udførsel sydpå til efterhånden store priser, blev det kun et spørgsmål om penge, hvilket gav sig udslag på mange forskellige måder. Nogle fik en del ud af det og andre det modsatte, hvilket først gav sig til kende, da krigen var slut og de dårlige tider satte ind.

Transporten af den største part af den tids krigsmateriel foregik med hesteforspand, så også her i landet blev der i stor udstrækning købt op til hærens forbrug. Også andre af landbrugets produkter blev der en stor eksport af, både hø og halm til store priser. Hestene var det, der først og fremmest betød noget, og da størsteparten af de fuldtandede heste gik til Tyskland, gav det jo ingen levnedsmidler til den danske befolkning, da den part af den danske avl, der blev brugt til hestene, var meget større i 1914 til 18, modsat tiden under den sidste krig. Da var så vidt jeg ved antallet af heste allerede begyndt at dale, hvorimod produktionen af flæsk og kød var steget meget stærkt, derfor var rationeringen så meget hårdere under den første krig.

Som en bekræftelse på det jeg har fremført, kan jeg fortælle om en mand, der solgte to heste, vistnok et par stor russiske heste til en masse penge og gav sig derpå til at køre med stude og udførte alt arbejdet i marken med dem (det var ikke ukendt den gang). Da der var gået tre år og krigen var holdt op, kunne han købe et par heste og sætte i stedet for studene og endda få penge i bytte en gang til. Det var nemlig hestene, der hurtigst og stærkest faldt i pris så snart krigen var slut, hvilket gav et ordentlig smæk til mange af dem, der havde handlet med heste i stor stil. En del af dem, ja, også andre der havde spekuleret i tysk mark i håb om at komme i besiddelse af nogle let tjente penge, måtte nu opleve at hele dyngen blev værdiløs.

Efterhånden kom der fald i alt, korn raslede ned i pris, det medførte, at der en overgang var gode penge at tjene på svineproduktionen, som derfor blev betydeligt forøget, og selv om der var fødevaremangel overalt, var det alligevel begrænset, hvad der kunne opnås ad den vej, da købeevnen var lille i udlandet efter fire krigsåre. Vi var nu kommet i efterkrigsårene, hvor alt så småt kom i normale forhold, og de første år var efter min mening ikke dårlige. Men sidst i tyverne kom de år, der er omtalt som krisen i landbruget. På den tid var produktionen i udlandet ved at være i orden, så de til dels kunne forsyne sig selv, og tillige udføre store mængder korn. Der blev således flere steder givet store eksportpræmier til udførsel af korn. En overgang kunne korn både fra Amerika og Sortehavsegnene (således blev de benævnt) sælges her i landet for ca. 7 kr. pr. 100 kg, det er endda blevet sagt, at det var billigere, det tror jeg nu ikke var ret meget.

Jeg var dengang uddeler i lokalforeningen her i Frøstrup og var blandt dem, der holdt på, at det ville komme til at ramme os selv i det lange løb, jeg har hørt og læst om, at kornpriserne har en meget stor betydning udover verden, og den opfattelse synes jeg, vi har fået bekræftet ved at følge forhandlingerne i de senere tider de to store markedsblokke imellem. Jeg var fuldkommen sikker på, at skulle den danske produktion på korn til at ligge omkring 7 kr. og kød – og flæskepriser i forhold dertil, da blev det en kummerlig tilværelse at drive landbrug. Resultatet blev også, at det hele raslede ned og blev nærmest værdiløst.

Der er blevet sagt, at tiderne i de senere år (dette er skrevet i 1966) har haft tendens til at blive lige så dårlige som i 30'erne, det synes jeg er noget sludder, enten det så må høres eller ej, den gang kunne vi næsten ikke skaffe penge hjem, selv om vi havde ordentlige dyr at sælge. Nogle eksempler fra vor egen bedrift. Der kom i 1931 eller 32 en lov om destruktion af køer (tror jeg nok det var), kort før den trådte i kraft, leverede vi to, jævnt gode jyske køer, der begge var kårede og fik 80 kr. for dem begge, den ene kostede knap 40 kr., den anden godt 40. Samme år solgte vi to kælvkreaturer, en andenkælvs ko for 92,50 kr. og en kælvkvie ca. 3 år gammel for 85 kr., en slagterigris kostede ca. 40 kr. I 1931 solgte vi en gul hoppe, et dejligt dyr og fik 400 kr. for den, samtidig købte jeg en 2½ års jysk hest for 285 kr. og et hoppeføl, nærmest en jysk, for 122 kr. Et år solgte vi 40 tønder fine, håndsorterede spisekartofler til fiskerne i Lildstrand for 4 kr. pr. tønde (100

kg), leveret derude, og så synes jeg endda, det var en fin forretning, tænk lige så meget som to kælvekvier.

Nej, at sammenligne tiderne den gang og nu kan ikke lade sig gøre, nu kan der skaffes penge, hvor der er en ordentlig produktion. At mange så måske har forøget gælden lovligt stærkt eller måske investeret mere end der en rentabel, tør jeg ikke udtale mig om, der hævdes jo, at det er nødvendigt for at eksistere. Derimod holder jeg med dem, der ikke mener at landbrugserhvervet har kunnet give sine udøvere den samme løn og levestandard, som flere andre erhverv kan tilbyde, når vi tager alle forhold i betragtning, arbejdstid, ferieforhold og deslige. Årene sidst i 30'erne vil jeg nærmest betegne som de bedste, vi havde i de 29 år, vi havde landbrug (altså økonomisk set), priserne var stigende, og der var god forslag i pengenes købeevne, de stigende priser på landbrugets produkter havde vel nærmest samme årsag som tiden før 1914.

Jeg vil ikke beskæftige mig ret meget med tyskernes tilstedeværelse her under besættelsen, det har andre gjort meget bedre. Jeg var blevet sognefoged 1-10-1940, men bortset fra nogle enkelte forhold, mærkede vi ikke ret meget til dem. Derimod havde vi en del ubehageligheder angående indkvartering af københavnske arbejdere. Den 4. januar 1943 skulle jeg skaffe plads til 144 arbejdere, de arbejdede ude i klitterne, lavede noget, de kaldte tankfælder og deslige, der gik jo rygter om en landgang af engelske tropper. Men arbejderne skulle indkvarteres med fuld kost, sengetøj og det hele, det var ikke et behageligt hverv. Sengetøj var, om ikke just rationeret, så meget vanskeligt at skaffe. Folk var meget kede af at modtage dem, og det var ikke uden grund. Heldigvis var de fleste ret anstændige, men der var enkelte, der var ubehagelige. Da de fleste heromkring var nødsaget til at have dem i vore private opholdsstuer, var det vist ret naturligt, at vi var kede af forholdene. Men alting får jo en ende, ligeså dette her og løbet af en god måneds tid, begyndte nogle enkelte at forsvinde. Knap tre måneder efter at de var kommet, forsvandt de sidste.

Et andet forhold, der ganske vist hører nutiden til, men et emne, der har optaget sindene en del i de sidste par år, er kommunesammenlægningen, og selv om det er en sag, der er kendt af alle i dag, bliver det jo også historie til sin tid. Da jeg for en del år siden begyndte på mit skriveri, var der vel ingen der tænkte på at Tømmerby – Lild kommune i 1970 ville blive udslettet af landkortet som selvstændig kommune. Og Thisted Amt ligeså. Et godt bevis på, hvor let der kan ske forandringer.

Nu har landkommunerne været til dels selvstyrende (dog under amtets tilsyn) snart 200 år, det første tilløb til en særlig kommuneforfatning på landet danner ”Forordningen af 5. juli 1803 om Fattigvæsenets ordning”. Senere kom loven om sogneforstanderskab af 1841. Den første lov om sognekommunernes styrelse stammer så vidt jeg ved fra 6. juni 1867, og der foruden er der igennem årene udstedt i massevis af love, foruden et utal af cirkulærer. Når det så tillige skulle betragtes som et tillidshverv, der helst skulle udføres udenfor arbejdstiden, var det vel ikke så mærkeligt, om det kunne knirke lidt en gang imellem. Jeg hører ikke til dem, der tror på, at det kunne fortsætte som hidtil. Til trods derfor er det vel ikke unaturligt, om vi ældre ser lidt tvivlende på den udvikling, vi er inde i. Jeg er godt klar over, at der må ske en forandring i administrationen, og at den menneskelige arbejdskraft må afløses af maskiner i så stor udstrækning som muligt. Derfor er de store eller større kommuner en selvfølge.

Så kommer spørgsmålet så, om der ikke bliver ulemper på andre områder. Vi, der nu hører til blandt de ældre og har deltaget i det kommunale arbejde i kortere eller længere perioder, og der udført alt arbejdet med hånden, såsom at skrive mandtalsliste, skatteliste, valgliste m.m., kom til at kende hvert eneste menneske i kommunen. Jeg har nu den opfattelse, at det personlige kendskab brugt med fornuft, har haft sin gode betydning i mange tilfælde. Jeg har den opfattelse, at der meget let kan blive for langt til de forskellige afdelinger af administrationen, både hvad kilometer angår, men også på anden måde kan afstanden blive mærkbar. Under disse forhold kan det få stor betydning, hvordan de personer, der bliver valgt til at lede den kommunale administration, ser på

forholdene. Nu må vi så til gengæld erkende, at forholdene er helt anderledes, end det vi har kendt hidtil.

De unge, der vokser op under disse forhold, finder det måske ganske naturligt, at de knap kender de personer, de kan stemme på til medlemmer af kommunalbestyrelsen og vil synes, at det nye system er fuldstændig i sin orden.

Efter at jeg nu gennem mit skriveri har beskæftiget mig med en hel masse, både stort og småt, af det der er sket i de mange år, mest på det økonomiske område og så til sidst prøver at fortage en sammenligning med alt dette og så tiden efter 1945. Da er det så fantastisk, hvad der er sket i den halve snes år, i forhold til hvad der skete forhen. Ja, selv gennem mange, mange år og med skiftende generationer, skete der ikke nær det samme, som vi har været vidner til gennem de få år.

For mig står det sådan, at der i den ældre tid har været en overlevering fra slægt til slægt af indgroede vaner og traditioner, noget jeg tror ikke er uden betydning, men noget der let kan forsvinde i den moderne tid, hvor næsten alt skal fornyes, før det er blevet kendt og afprøvet. Jeg ved godt, at vi ikke kan leve efter nedarvede skikke og traditioner, og er det kun mig, der er blevet for gammel og indtørret, der har den opfattelse, er det nok godt min indflydelse er så beskeden, som tilfældet er. En ting mener jeg, vi kan konstatere, mulighederne var ikke til stede for de mange år siden. Der var ingen omsætning og som følge deraf heller ingen penge blandt folk, men hvordan skulle omsætningen komme af en jord så udpint for næring og af sandstorm. Tilførsel af kunstgødning kendtes ikke og måske troede man ikke, at det ikke kunne være anderledes. Det er så let for os andre at se fejlen nu bagefter, men efter det jeg har forsøgt at give oplysning om, er det konstateret, at forholdene var uendelige små.

Jeg har allerede peget på hvorledes mælkemængden er steget fra 1900 til i fjor, og så er det endda oplyst, at den allerede var steget en del før den tid. Det er nu ikke for at gentage det hele, kun henlede opmærksomheden på nogle af de mange forhold, der skulle ændres, før det kom til at bære præg af det, vi har kendt i snart mange år. Når jeg i det foregående har forsøgt at give en redegørelse for hvorledes forholdene forandrede sig og fremskridtene kom i gang, er jeg mere og mere kommet til at se op til de mænd, der var banebrydere, de må have været opfyldt af en idealisme og tro på fremtiden, når de gennem deres opvækst kun havde oplevet så kummerlige resultater, som tiden fremviste f.eks. på mejeribrugets område og endda turde gå i gang med at bygge andelsmejerier, og således var det helt igennem. Nok begyndtes der med forsøgsvirksomhed indenfor landbrugserhvervet, men nok også noget der med rette kunne kaldes forsøg i forhold til det, der praktiseres i dag hvor planteforædlere, laboratorieassistenter og arbejdet i marken, går hånd i hånd.

Ja, således kunne der fortsættes, det er nu ikke meningen, og jeg vil nu slutte og kan kun beklage, at resultatet ikke er blevet bedre. Jeg har opnået en del erfaring blandt andet, at det hele skulle have været bedre forberedt, så havde betingelserne nok været større for at undgå så mange gentagelser. Men som jeg allerede har nævnt, har jeg på ingen måde arbejdet med det hele, for at det skulle påkalde sig nogen som helst interesse fra offentligheden, men det har vel nok været interessant.

Minder dukker op om dette og hint, minder om alt det vi har oplevet igennem de mange år, mennesker vi har kendt og holdt af, en hel del, der nu er borte for mange år siden, og endda kan de komme til at stå lyslevende i vores erindring, og vi kan med glæde mindes deres særprægede personlighed.

Som allerede omtalt er forandringen fra vor barndom og ungdom så vidt forskelligt fra det børn og unge oplever i nutiden. Det er uundgåeligt, at det har haft indflydelse på hele vor indstilling til problemerne, så hvis det til tider kan give udseende af en vis smålighed eller overdreven forsigtighed, da tror jeg, vi har lov til at minde om tiden i vor opvækst, det kan ikke blive anderledes, end at hele tilværelsen, som den formede sig for os, har sat spor, der vil følge os hele

tiden. Noget jeg ikke mener, vi skal være utilfredse med, jeg tror nemlig, vi kender taknemlighed over forholdene bedre end mange kommer til i fremtiden.

Jeppe Aakjær skriver i komedien "Når bønder elsker" om tilfredshedens gyldne nådegave, jeg tror han har fuldstændig ret. Ja, det har været interessant, og derfor er det også blevet til meget mere end det var meningen fra begyndelsen, og som jeg den gang var forberedt på. Således er det også gået, det blev med masser af fejl på både den ene og den anden måde, men skulle der blive en enkelt, der vil ofre tiden på at kigge lidt i det, kommer I til at undskylde alt det der og så regne med, at viljen var bedre end evnerne.